

KUTATÁSTÖRTÉNET

VARGA E. ÁRPÁD

Az Erdély etnikai és felekezeti statisztikája története

Az Erdély etnikai és felekezeti statisztikájának munkálatai – jöllehet, a mai formáját elnyert mű gondolata akkor még fel sem sejtett bennem – voltaképpen 1985-ben kezdődtek.

Annak az évnek az őszére a Helsinki Egyezményt követően tartott utókonferenciák sorában Európai Kulturális Fórumot terveztek Budapesten, amelyre alternatív rendezvényekkel az ellenzék is készülődött. Ennek kapcsán vetette fel egy Erdélyből áttelepült ismerősöm, Arakovics Attila – ismerve műkedvelő szintű, ám az átlagosnál elmélyültebb érdeklődésemet Erdély nemzetiségi viszonyai iránt –, hogy tájékoztató térképet kellene készíteni a Fórum nyugatról érkező résztvevői számára az erdélyi magyarság területi elhelyezkedéséről.

Ilyen térképek régebről szép számban rendelkezésre álltak, ám az aktuális állapot topográfiai megjelenítésére – Dávid Zoltán *Mozgó Világ*-beli áttekintésének¹ elnagyolt, bár igen szemléletes illusztrációjától eltekintve – akkor még nem volt hazai példa. Érthető módon persze, hiszen az ehhez szükséges részletező adatok nem voltak hozzáférhetők, ami nyilvánvalóvá tette, hogy az elképzelt térképes ábrázolás sem születhet meg a kívánt időre.

Mégis, éppen ez a felvetés – no meg az adathiány miatti tehetetlenség érzése – sarkallt az első olyan feldolgozásokra, melyek segítségével áthidalni reméltem a rendelkezésre álló információk hézagosságát, felszínre hozva legalább néhány, a töredékes adatközlések miatt rejtve maradt összefüggést.

¹ Dávid Zoltán: Magyarok – határaink mentén. *Mozgó Világ*. VIII, 1982. 7. sz. 38–50. p.

A kérdéses időpontban a legfrissebb nemzetiségi adatokat az 1977. évi népszámlálás kínálta (ezek milyensége, az ún. „nemzetiség és anyanyelv” szerinti közlés problematikája már más lapra tartozik), mégpedig megyénként, azon belül települési típusok szerinti bontásban, hasonlatosan az 1966. évi népszámláláshoz. A korábbi, 1956-ból származó felvétel közleménye valamivel részletesebb volt, ám egészen más területi megoszlással (tartományok és rajonok – a járásnál nagyobb, a megyénél kisebb közigazgatási egységek –, valamint városok, városi jogú településcsoportok szerint).

Egész Erdély területére kiterjedő, az újabb népszámlások eredményeivel összevethető minőségű, ugyanakkor településenként is publikált román népszámlálási adatok egyedül 1930-ból (tehát több mint fél évszázaddal korábbról) álltak rendelkezésre, természetesen az akkori közigazgatási beosztásnak megfelelő csoportosításban.

Önként adódott a feladat: egységes – azonos területi szempontok szerinti – idősorokat létrehozni, ami által, ha csak főbb vonalakban is, de tárgyyszerűen nyomon követhető a nemzetiségi megoszlás alakulása Erdélyben. Értelemszerűen a részletesebb közlést kell az átfogóbbhoz igazítani: tehát a régebbi (1930-as, 1956-os) népszámlálási adatokat az 1968-ban létrehozott megyék, illetőleg városi, városkörnyéki és községi településcsoportok határvonalát követve átszámítani.

Ilyen jellegű feldolgozást egyébként vagy másfél tucatnyit készítettek a Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatalban a II. bécsi döntés körüli időkben. Az 1910. évi magyar és az 1930. évi román népszámlálás erdélyrészi anyanyelvi, nemzetiségi, vallási adatait csoportosították – a meghatározó nemzetiségekre és felekezetekre szorítkozva – váltakozó közigazgatási beosztás szerint.²

Elsőként az 1930. évi romániai népszámlálást vettem munkába. A forrás épp a hivatkozott feldolgozásokból került ki. (A sorozat XII. és XIV. száma.) Az újabb nemzedékek számára kevésbé tudott, hogy a nyolcvanas évek közepén ilyen típusú munkaanyaghoz nem volt egyszerű hozzájutni. Szerencsére még korábban, eljövendő munkálkodásom előkészületei, a forrásfeltárás és az irodalmazgatás során, akkori munkahelyemen, a Népművelési Intézetben (társadalomtudományi kutatásokkal is foglalkozó intézmény könyvtárosaként), osztályvezetői jóváha-

² Lásd a *Statisztikai kéziratok közlemények* vonatkozó köteteit. Kiad. a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1940–1943.

gyással könyvtárközi kölcsönzés útján ki tudtam kérni e belső használatú, úgynevezett zárt dokumentumokat az Országgyűlési Könyvtárból. Baráti közvetítéssel pedig másolatot készíttettem róluk egy másik intézmény – a nevére már nem emlékszem – szigorú számadással üzemeltetett fénymásoló gépén, ami igen csak nagy dolognak számított akkoriban. Így hát nem volt akadály a otthoni céduláztatásnak.

A körülmények szerencsés egybeeséseként az idő tájt alakult meg az Országos Széchényi Könyvtárban a Magyarságtudató Csoport, a könyvtár történész főigazgatója, Juhász Gyula vezetésével. Egy ugyancsak Erdélyből átszármazott barátom, Tóth Károly Antal biztatására – aki kapcsolatban állt az alakulófélben lévő intézménnyel – megbízásért folyamodtam annak vezetőjéhez a tervezett munka elvégzésére. A szervezőmunka dandárjában meglepett, s láthatóan adminisztratív teendőkkel is bőven ellátott igazgató rövid beszélgetés után rábólintott elképzelésemre és azonmód szerződést kötött velem.

1986 nyarára készültem el a munkával. Az 1930. évi anyanyelvi adatokat dolgoztam fel – a forrást követve főbb nemzetiségek (magyarok, románok, németek) szerinti részletezéssel – a *Județele României Socialiste* c. kötet 1972. évi kiadásában közzétett közigazgatási beosztás szerint.³

A feldolgozás eredményeként – az alapvető célkitűzésnek megfelelően – a nyolcvanas évek közigazgatási szerkezetét követő területi csoportok szerint összevethetővé váltak fél évszázad távlatában felvett etnikai adatok. Emellett olyan kisebb (egy vagy több helységet magukban foglaló) területi egységek – városok, városkörnyéki községek és községek – 1930. évi lélekszámát és anyanyelvi megoszlását összegeztem, melyek nemzetiségi megoszlása a hatvanas-hetvenes években már nem volt ismert, lélekszáma azonban 1977-ből (sőt a *Mic dicționar enciclopedic* jóvoltából 1984-ből is) igen. Ez, legalábbis falusi környezetben, lehetőséget nyújtott bizonyos spekulatív következtetésekre, amit a későbbiekben meg is próbáltam kiaknázni.

Az adatfeldolgozáshoz bevezető gyanánt a hatalomváltás óta eltelt időszak nemzetiségi statisztikájának problémakörét vázoló, illetve a nemzetiségi szerkezet 1930–1977 közötti változásait elemző tanulmányt készíttettem.

³ Varga E. Árpád: *Erdély népességének anyanyelvi megoszlása az 1930. évi román népszámlálás adatai alapján, a Județele României Socialiste* c. kötet 1972. évi kötetében közzétett közigazgatási beosztás szerint. Kézirat. Budapest, 1986, Magyarságtudató Csoport. 38, 139 p.

A munka leadását szűkebb körű megbeszélés követte. Ekkor ismerem meg a neves történeti demográfust, Dávid Zoltánt, felkért bírálomat, aki jóindulatú, joviális megjegyzéseivel – az adatok újracsoportosítását feltétel nélkül értékelte (Kovászna megyére vonatkozóan ő maga is elvégzett egy hasonló feldolgozást),⁴ a kísérő tanulmány elemző részével már kritikusabb volt – végül is elismerően fogadta teljesítményemet, s ugyanezzel a barátságos, bátorító figyelemmel kísérte további pályafutásomat.

Első erdélyi tárgyú feldolgozásomat – édesanyám nevét felvéve – írói néven jegyeztem, amit megtartottam a későbbiekben is. Akkor már másfél évtizede jártam Romániába, és nem szerettem volna, ha az útlevelemben szereplő név esetleg felkerülne a román határőrizet tiltó listájára.

Ezt követően, a szerződés értelmében kifizetett összegre alapozva, nagyra törő terveim megvalósításához szűkösnek ígérkező szabadidőmet – munkaszerződéseim időleges módosításával – megtoldottam. Mint 1986. augusztus elején, új munkahelyem (az egy éve alakult Közművelődési Információs Intézet) vezetőjéhez címzett kérelmemben fogalmaztam, távolabbi célom a romániai magyarság demográfiai folyamatainak, a lélekszámában bekövetkezett területi változásoknak az összehasonlító vizsgálata, illetve az ehhez való hozzájárulás, ezért a Magyarságkutató Csoport megbízásából elkezdett feldolgozó munkát az 1941., 1956., valamint az 1910. és 1920. évi számbavételekkel kívánom folytatni. (E tervezet tulajdonképpen – szerényebb mértékben – már megelőlegezi azt a programot, amely másfél évtized múltán az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* kötetében teljessé vált ki.) Kértem, hogy a jelzett munkák időtartamára az intézmény biztosítson rendszeres fizetetlen szabadnapot számomra. A kieső bért a Magyarságkutató Csoporttól kapott pénzzel terveztem pótolni. Igazgatóm, Zelnik József elfogadta kérésemet, sőt fizetett kutatói napot ajánlott. Nagyvonalúságával azonban nem akartam visszaélni, köszönettel vettem azt is, hogy belement átmenetileg csökkentett idejű foglalkoztatásomba. (Ez az állapot végül is egy évig állt fenn.) Annál többet jelentett számomra – mindmáig élvezett – erkölcsi támogatása, az intézményi infrastruktúra kutatási célú használatának biztosítása, munkahelyi kötelezettségeim alkalmankénti háttérbe szorulásának jóindulatú kezelése.

⁴ Dávid Zoltán: A mai Kovászna megye népességszámának alakulása 1910–1969. *Magyarságkutatás*. A Magyarságkutató Intézet évkönyve. 1989. Főszerk. Juhász Gyula. Budapest, 1989, Magyarságkutató Intézet. 105–118. p.

Ekkor rövid kitérő következett. A Magyarságkutató Csoport révén tudomást szerzett rólam a szegedi tudományegyetemen oktató Herner János, aki Lipszky János térképének Erdélyt, a tágabb értelemben vett Partiumot és a Bánságot felölelő részét reprint formájában kívánta megjelentetni. A tanítványaiból alakult munkacsoport már kicéduálta Lipszky repertóriumát és az anyag számítógépre vitelére készültek. Munkájuk e szakaszában olyan, Erdély helynévanyagával foglalkozó emberre volt szükségük, aki a 19. század eleji térképen található helységeket azonosítani tudja későbbi hivatalos magyar és idegen nyelvű megfelelőjükkel, lehetőleg a legfrissebb névalak szerint.

Habár emiatt késleltetnem kellett a tervezett adatfeldolgozások, mégsem tudtam ellenállni az izgalmas feladatnak, és a munkacsoport vezetőjének 1986. augusztus végi kérésére igent mondtam. Feszített ütemben (300–350 helynévvel végeztem egy hét alatt, amit – két fizetetlen szabadnappal számolva is – legfeljebb heti 500-ra tudtam feltornászni) 1987 januárjában végére értem az alapmunkálatoknak. Mivel a mai határ által érintett megyék (csupán Csanád és Torontál nem szerepelt köztük) teljes területükkel kerültek a térképre, nem csak Romániához, hanem Ukrajnához, Magyarországhoz és Jugoszláviához tartozó településekkel is foglalkoznom kellett.

Közreműködésem a szegedi csoport munkájában ezt követően már kevesebb elfoglaltsággal járt (korrektúrák, konzultációk), így teljes erőbedobással foghattam hozzá a Magyarságkutató Csoport számára végzett újabb – kettős – feldolgozáshoz: az 1956. évi népszámlálás vonatkozó adatainak különböző szempontú újracsoportosításához és egy két nyelvű helynévmutató elkészítéséhez. A helynévmutató a Csoport velem kapcsolatot tartó munkatársa, Éger György javaslatára került a kutatóhelynek 1987 márciusában benyújtott tervezetbe.⁵

⁵ A Magyarságkutató Csoporthoz benyújtott tervezet:

„Az 1930. évi román népszámlálás erdélyrészi anyanyelvi adatainak a mai közigazgatási beosztás szerinti újraszámítása után az 1956. évi népszámlálás hasonló jellegű feldolgozását tervezem. Választásom indoka: az 1956. évi román népszámlálás – az átfogó és részadatok tanúsága szerint – mind a megelőző 1930-as, mind a rákövetkező 1966-os összeírásnál valóságosabb képet ad az erdélyi magyarság számáról, területi elhelyezkedéséről, s egyúttal egy sajátos, átmeneti – a második világháború földcsuszamlását követő, de még a hetvenes évek voluntarista városiasítását megelőző – állapotot rögzít.

A feldolgozást indokolja az is, hogy 1930 után ez az első, Erdély egészére kiterjedő, községenkénti részletességgel publikált román népszámlálás, amely a nemzetiségi

Az 1956. évi romániai népszámlálás helységenkénti közleménye az anyanyelvi-nemzetiségi megoszlásra nem terjedt ki, így az 1968-ban kialakított közigazgatási beosztás szerinti újraszámítás során a lakosság-szám összegzésére szorítkoztam. Feldolgozásom ugyanakkor fontos közigazgatás-történeti adalékokkal gazdagodott azáltal, hogy beépítettem az 1956. januári nagy számú új településalakulásról a népszámlálási kötetben található információkat.

megoszlást ugyan csak nagyobb közigazgatási egységek szerint közli, de ezek az adatok az érvényes területi felosztás sajátosságai következtében a II. világháború óta a legrészletesebbek.

A tervezett feldolgozással az 1956. évi népszámlálásnak e – hagyomány és folytatás nélküli közigazgatási beosztást tükröző – adatai nyitottá válnak mind az 1930. évi, mind a későbbi népszámlálásokkal való közvetlen összehasonlítás számára.

A következő táblázatok és segédletek elkészítésére gondolok:

– Az 1956. évi népszámlálás községi lélekszám-adatainak a mai közigazgatási beosztás szerinti újraközlése (a települések magyar nevével, ha az megállapítható; feltüntetve, hogy a település a népszámlálás időpontjában mely nagyobb közigazgatási egységhez tartozott; újonnan létrehozott település esetén annak közlésével, hogy melyik településből vált ki; későbbi megszűnés esetén pedig jelezve a beolvadást).

– Az 1930. évi népszámlálás főbb anyanyelvi adatainak átszámítása az 1956. évi népszámlálási kötetben közölt közigazgatási beosztás szerint (magyar, román, német, egyéb megoszlásban) és a kettő közös táblázatban való közlése.

– Az 1956. évi népszámlálás főbb anyanyelvi adatainak csoportosítása a mai közigazgatási beosztásnak megfelelően (községsoros adatok és a mai közigazgatási határokat pontosan követő területi csoportok híján részben becslést, százas értékre kerekített számokban megadva).

– A városi és a városkörnyéki népesség anyanyelvi adatai a mai megyehatárok között, de az 1956. évi kategorizálásnak megfelelően.

– Mellékletben: az átszámítás alapjául szolgáló területi csoportosítás vázlata (tartományonként: milyen megyékből mely municípiumok, városok, peremközségek vagy községek adatai tartoznak – részben vagy egészben – az egyes rajonokhoz, városi, városkörnyéki, illetve falusi népességmegoszlás szerint).

– Térképek: a) az 1956-os közigazgatási beosztás rávetítése a maira; b) a magyar népesség számaránya az 1956-os népszámlálás anyanyelvi adatai alapján, a népszámlálási kötetben közölt beosztásnak megfelelően (az 1930. évi községi adatok és a mai közigazgatási határok segítségével esetenként kisebb területi egységekre bontva).

Az 1956. évi népszámlálás feldolgozása ezen kívül – különös tekintettel a nagyszámú, többnyire kiválás révén létrejött új településre – lehetővé teszi egy gyakorlati szempontú, kétnyelvű mutató összeállítását is a mai erdélyi hivatalos helynévanyagról. Ez a mai román és az utolsó magyar névanyagot tartalmazná az 1982-es, illetőleg az 1913-as állapotnak megfelelően, beleértve a ma önálló, korábban külterületi lakott helyként nyilvántartott településeket, valamint azokat a helységeket, amelyek a hatalomváltozás óta veszítették el önállóságukat. Szívesen vállalkozom ennek a mutatónak az összeállítására is. [...]

Budapest, 1987. március 12.”

Ezen felül egyrészt az 1930. évi népszámlálás anyanyelvi adatait (főbb nemzetiségek szerinti részletezéssel) az 1956. évi népszámlálási közlemény területi csoportosításában összegeztem, másfelől az 1956. évi anyanyelvi közlést – a feldolgozásban részletesen dokumentált módon, ugyancsak főbb nemzetiségenként – átszámítottam a későbbi közigazgatási beosztás szerint.

Elkészítettem továbbá egy térképet, amelyben megkíséreltem az erdélyi magyar anyanyelvű népesség 1956. évi területi elhelyezkedéséről az 1972. évi közigazgatási egységek szerinti átszámítással nyert információkat vizuálisan szemléltetni. Másképpen fogalmazva: a szóban forgó adatokat az 1956. évi népszámlálási közleményben foglaltaknál részletesebben megjeleníteni. E próbálkozás meglehetősen kezdetlegesre sikerült, magát az elképzelést és számításaim helyességét azonban vizsgálta a *Medvetánc* 1988. évi különszámában (*Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*) megjelent térkép, melynek alkotója – kevésbé részletes arányszámok szerinti területi összegzésben – az általam ábrázoltakkal azonos eredményre jutott.

E munkákat⁶ – az anyaghoz mellékelt kísérőlevél⁷ tanúsága szerint – 1987 nyarán adtam le a Magyarországi Kutató Csoportnak.

⁶ Varga E. Árpád: *Az 1956. évi román népszámlálás erdély-részi községi adatai a mai közigazgatási beosztás szerint, valamint az 1930. évi népszámlálás főbb anyanyelvi adatai az 1956. évi népszámlálás, az 1956. évek pedig az azt követő népszámlálások közlési szempontjainak megfelelő csoportosításban*. Kézirat. Budapest, 1987, Magyarországi Kutató Csoport. Ismételt oldalsz. [210] p., 4 térk.

⁷ Az 1956-os népszámlálás feldolgozásához mellékelt kísérőlevélből:

„Kedves Gyurka!

Itt küldöm az 1956-os népszámlálás különböző szempontú feldolgozásait, vállalt munkám kész, nagyobbik részét.

A helynév-jegyzéket elkülöníttem tőle, két okból is. Először: nem kapcsolódik közvetlenül a népszámlálási anyaghoz. [...] A másik ok prózai: említettem Neked, hogy – mivel az 1910 utáni többi népszámlálás feldolgozását is tervezem – helynévanyaguk ugyancsak az említett munkába kívánkozna. Jellegénél fogva aprólkos, időigényes a leghalványabb jegyzék elkészítése is, s azt – végül is kis ráfordítással – nagy arányban feldúsítaná a különböző népszámlálások közlésében található hivatalos helynév-változatok beépítése. Csak éppen ki kell várni, míg az alapmunkálatok elkészülnek. Hogy ez mennyivel hasznosabb, arról, gondolom, nem kell gyözködni.

Nem késtem el semmivel, csak a magamnak diktált tempó lassult le egy időre, itt nem kívánom részletezni, milyen okokból. [Édesanyám időközbeni betegsége és halála miatt. V. E. Á.] Így is – a saját igényeim szerint tervezett – helynévjegyzéket késő ősszel szállítani fogom. [...] Remélem, előbb-utóbb személyesen is találkozunk. Budapest, 1987. július 8.”

A levélből az is kiderül, hogy a kétnyelvű helynévmutató elkészítésére kapott megbízáshoz képest elképzeléseim bővültek. E szerint a mutató nem csupán az erdélyi települések utolsó hivatalos magyar és jelenlegi román megnevezését, hanem a tervezett feldolgozások során kézbe vett kötetekben található egyéb helységneveket is tartalmazza.

A feldolgozás kiterjesztését felvető levelem megválaszolatlan maradt – szakmai kapcsolattartóm hosszabb külföldi tanulmányúton tartózkodott –, ez azonban nem tántorított el a munka jelzett formában történt folytatásától.

1987 decemberében újabb változásról számoltam be.⁸ Tervezett adatfeldolgozásaim logikája mentén egy olyan összetett, távolabbra tekintő munka gondolata erősödött meg bennem, amely a helység névváltoza-

⁸ A helynévmutató tervezetéhez mellékelte kísérőlevél:

„Kedves Gyurka!

Elég sokat morfondíroztam, de végül is úgy láttam jónak, hogy – a népszámlálási köteteken átrághva magamat – beépítem a névanyagba a közigazgatási hovatartozásra utaló adatokat is. Ily módon a névjegyzék megkönnyítheti az 1910/1956-os népszámlálások egymással való összevetését.

Az új település-alakulásokat illetően egyébként az 1956-os népszámlálás sokban pontosítja Suciú történeti névtárát, ő ugyanis mindig annak a községnek (értsd: comună) a központjából származtatja az új helységet (sat), melyben az található, akkor is, ha a község egy másik településéből vált külön.

Az 1941-es népszámlálások ugyancsak nyújtanak kiegészítő névanyagot.

Suciúhoz képest novum még, hogy az évszámok érzékletesebben tükrözik az impériumváltozás utáni hivatalos helynév-használat változásait, valamint pontosabb a magyar névanyag. Mindezzel együtt persze inkább csak kiegészíti Suciú munkáját – általában úgy vélem, hogy (nem kizárólag, de) történeti-demográfiai munkálatok segéd- (vagy: alapozó?) anyagaként hasznosítható igazán. [...]

Ami a mellékelt „mutatvány-oldalt” illeti: a címszó az utolsó hivatalos névalak, magyar megfelelőjével (ha van). • jelzi, ha a település 1941-ben magyar közigazgatás alá tartozott. Ezt követően felsorolom az egyes népszámlálási kötetekben található névváltozatokat, ugyanott < > -ben közlöm a közigazgatási hovatartozást. A felesleges ismétléseket elkerülendő, ez utóbbi esetben mindig csak a változást, tehát pl. ha az egymást követő népszámlálási kötetekben az illető település ugyanahhoz a járáshoz tartozott, külön nem jelölöm. A járáások egymással való azonosítását mutató segíti majd. (Pl. Căpeni – Köpec esetében: az 1910-es miklósvári járás 1920-ban plasa Aita mare, 1930-ban plasa Baraolt, Háromszék vm. pedig Trei-Scaune néven szerepel.)

A használatához természetesen mindenre kiterjedő útmutatót szerkeszttek. Ezt a törzsanyagot két nagy mutató egészíti ki: az egyik a román névváltozatokat, a másik a magyar névanyagot tartalmazza. [...]

Gyurka, mint látod ez a munka nem az a munka, mint amiről majd egy éve nagy vonalakban megegyeztünk. Ezért megkérdem, nem látod (látjátok)-e a szerződés módosításának szükségességét. Mivel azt, amire eredetileg vállalkoztam, csak

tai mellett annak a népszámlálási kötetekben megadott közigazgatási hovatartozását is tartalmazza, tehát amolyan összesített helységnévtárként egyúttal a feltárt forrásokhoz is mutatóul szolgál. (Ebben világosan kirajzolódik a majdani *Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikája* záró kötetének szerkezete.)

Egyúttal jeleztem azt is, tudatában vagyok annak, hogy nem a szerződött munkát nyújtom majd át (a megegyezett penzum annak csupán kisebbik részét alkotja), tehát nem is kívánhatom, hogy kéretlenül honorálják azt. De tisztában vagyok az összeállítás értékével, ezért, mivel csak ebben a formában tudom átadni, változatlan szerződés mellett a munka egésze feletti rendelkezést megtartom magamnak. Később kiderült, hogy az intézmény munkatársa, Sebők László *Erdély történeti-statisztikai helységnévtára* címmel hasonló adatbázist épít, vagyis úgy tűnt, hogy egy, az intézményben már futó „projekttel” megegyező munka elfogadását szorgalmazom.

A kétségkívül tisztázatlan helyzetben a Magyarorsággutató Csoport-hoz fűződő viszonyom pillanatnyi állapota, az érdemi szakmai kapcsolattartás hiánya tükröződött vissza. A kommunikációs zavar a Helynévmutató⁹ leadása után, valamikor 1988 nyarán, az intézmény igazgatóhelyettesével, Romsics Ignáccal folytatott telefonbeszélgetésben tetőződött, aki párbeszédünket – a maga részéről kétségkívül korrekt módon – négyszerecsére emelt díjazás felajánlásával zárta le. Magáról a munkáról azonban, amiről tulajdonképpen a véleményét szerettem volna hallani, nem sok szó esett. Mindebből azt szűrtem le, hogy az intézmény az elképzeléseimre valójában nem „vevő”.

A többlet-díjazást elfogadtam, majd átutaltam a Rákosszentmihály-Sashalmi Református Egyházközség erdélyi menekülteket segítő szolgálata javára,¹⁰ így téve pontot a Magyarorsággutató Csoporttal oly ígéretesen indult együttműködés végére.

ebbe a – más és bővebb – anyagba beépítve tudom nyújtani, természetesen változatlan szerződési feltételek mellett is készséggel adom át Nektek.

Ebben az esetben viszont az anyag egésze feletti rendelkezés jogát meg kívánom tartani magamnak.

Budapest, 1987. december 16.”

⁹ Varga E. Árpád: *Erdély helynévmutatója az 1910–1956. évi népszámlálási kötetekhez*. Kézirat. Budapest, 1988, Magyarorsággutató Csoport. 279 p.

¹⁰ A 15 ezer Ft-os adomány átvételét a Bp.-Rákosszentmihály-Sashalmi Ref. Egyházközség 1988. szeptember 8-án kelt, 88 140241. sz. nyugtája igazolja vissza, a menekülteket segítő szolgálatról készült tájékoztató és egy köszönő levél kíséretében.

Ettől kezdve intézményi háttér nélkül dolgoztam. (Eltekinve attól a nem csekély biztonságtól, amit munkahelyem támogató hozzáállása jelentett.) „Magánkutatói” státusomat az elkövetkező pár évre a Lipszky-kötet¹¹ 1987. év végi megjelenésekor a kiadótól kapott gavalléros munkadíj alapozta meg (kilenc darab borsos árú kötet telt volna ki belőle). Az ekkor már Magyarorsággal Intézetként működő kutatóhelyelyel, ha intézményesülten nem is, személyes szinten megmaradt a kapcsolatom. Éppen Sebők László révén, akivel – közben tisztázódott, hogy távlati terveink nem ütköznek, miután ő egy átfogó térinformatikai rendszer kidolgozásán fáradozik – a továbbiakban kölcsönösen segítőtük egymást (információcserével, kutatási eredményeink megosztásával).

Ennek a helyzetnek is megvolt a maga előnye. Szerződéses kötelezettségek nélkül, szabadon alakíthattam munkáimat, melyek menetét – hályogkovács módjára dolgozván – nem mindig láttam pontosan előre. Az éppen megoldandó probléma hívta elő a soron következő feladatot, ám bár utólag kitűnik, hogy meglehetősen módszerességgel következett egyik a másikból.

Előbb a megyei – települési típusok szerint részletezett – idősort bővítettem a századelőig visszamenően, az 1900, 1910, 1920 és 1941. évi számbavételekkel, az anyanyelv mellett kiterjeszkedve a felekezeti és nemzetiségi felvételekre is. Immár nem elégedtem meg az addigi szűkebb kategorizálással; a kimutatás a főbb nemzetiségek mellett a zsidók, cigányok, ukránok, szerbek, horvátok, szlovákok, csehek, bolgárok, oroszok, lengyelek és örmények rovatával bővült. A mai megyehatárokat követve a települési típusonkénti részletezést elvégeztem mind a népszámlálások időpontjában érvényes, mind pedig az aktuális közigazgatási beosztás szerint. A bécsi döntés vonala által érintett megyékben az eredményeket tovább részleteztem az 1940. évi határ észak-déli bontásában. A több száz oldalra rúgó feldolgozással 1989 augusztusára készültem el.

Ezekhez a számokhoz nem az összes helysére kiterjedő feldolgozással, hanem a mai és a különböző időpontokban érvényes közigazgatási beosztások egybevetésével nyert területi metszetek adatainak összegzése révén jutottam. (Az alkalmazott módszert az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*

¹¹ *Erdély és a Részek térképe és helységnevtára. – Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae repertoriumque locorum objectorum.* Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerk. Herner János. Az eredeti mutatót a XX. századi adatokkal kiegészítette Varga E. Árpád. A térképet szerk. Marton Jenő. Kísérőtanulmányok: Barta Gábor és Marton Jenő. Szeged, 1987, JATE. 214 p., [56] t.

köteteinek bevezetőjéből az 1920. évi összeírás nemzetiségi adatainak mai megeyebeosztás szerinti átszámítása szemlélteti.) Emellett – az 1930. évi feldolgozáshoz hasonlóan – az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak mai községek (*comună*) szerinti csoportosítását is elvégeztem.

1988-ban a Magyarságkutató Intézet, második évkönyvében – Kiss Gy. Csaba szerkesztésében –, megjelentette a kutatócsoportnak leadott tanulmányomat, a feldolgozásokat kísérő összegző táblázatokkal együtt.¹²

Időközben végzett – immár önszorgalmú – feltárásaim nyersanyagát egy újabb leíró tanulmányban hasznosítottam. A *Honismeret* című folyóirat főszerkesztője, Halász Péter a romániai területrendezésről – munkahelyem igazgatójának javaslatára – tőlem kért anyagot. A Ceaușescu-rendszer végjátékát kísérő – bizonyos fokig annak bukását is siettető –, a köztudatba „falurombolásként” bevonult „szisztematizálás” ekkor már azzal fenyegetett, hogy erdélyi, köztük magyarok lakta helységek is a Bukarest környékén felszámolt települések sorsára jutnak. 1989 nyarán elkészült összehasonlító statisztikai elemzésem csak áttételesen kapcsolódott ezekhez a fejleményekhez: az etnikai viszonyok fél évszázados alakulását tekintettem át az észak-erdélyi magyar nyelvterület – létében fenyegetett – falusi településvidékén.¹³ A magyar nyelvterületet az 1930. évi román népszámlálás anyanyelvi adataira alapozva – részben az 1910. évi állapotokra visszatekintve, részben pedig az 1968 utáni, esetenként a magyarság szempontjából hátrányosan megvont községhatárok adottságait figyelembe véve – némiképp intuitív módon határoltam körül. Az így kialakított keretek között igyekeztem a nemzetiségi arányok változását lehetőség szerint a legfrissebb időkgig figyelemmel kísérni. Végkövetkeztetésem a vizsgált területen húzódó magyar falusi településvidék etnikai összetételének viszonylagos stabilitására vonatkozó megállapítás volt.

Máig hálával gondolok a folyóirat agrárkutató főszerkesztőjére, aki nem rettent vissza aprólékos táblázatokkal és táblamelléletekkel teletsúfolt tanulmányom terjengősségétől, és – elsősorban a közlésre értő módon kiválógotott néhány táblázat rutinos átszerkesztésével

¹² Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. *Magyarságkutató*. A Magyarságkutató Intézet évkönyve. 1988. Főszerk. Juhász Gyula. Budapest, 1988, Magyarságkutató Intézet. 37–122. p.

¹³ Varga E. Árpád: *Változás és állandóság. Az etnikai viszonyok alakulása hét észak-erdélyi megye magyar többségű településvidékén*. Kézirat. Budapest, 1989. 36 p.

– fogyasztásra alkalmas folyóiratcikké¹⁴ formálta át azt. Sokat tanultam ebből az átváltozásból.

Kevesebb szerencsém volt a következő „megrendeléssel”. A romániai magyarság nemzetiség- (és népesedés-) történetének másik neuralgikus pontja – az előbbi kérdéskör visszája –, az erdélyi városok elrománosítása lett volna a témája annak az írásnak, amit Köteles Pál író, az *Erdélyi Magyarság* főszerkesztője kért tőlem nem sokkal előbbi írásom leadása után. Az erősen aktuálpolitikai töltetű kérdést ez alkalommal is – miként azt a felkéréskor folytatott beszélgetésünk során neki is előrebocsátottam – inkább tágabb statisztikai összefüggéseiben, és ennek következtében a folyóirat kereteit messze meghaladó terjedelemben fejtettem ki. A *Városodás, vándorlás, nemzetiség* címmel – valamikor 1990 első felében – született tanulmány ennél fogva ott és abban a formában közölhetetlennek bizonyult.

Ebben a tanulmányban már túlléptem a nemzetiségi viszonyok alakulását jellemző pusztá szám adatok leírásán és kitértem a változásokat eredményező népesedési folyamatok bemutatására is. Ehhez feldolgozásaimat ki kellett terjesztenem a népmozgalmi főeredmények (születés, halálkozás, természetes szaporodás) és a migrációs tényezők számbavételére, törvényhatóságok szerint évtizedenként összegezve, nemzetiségi, felekezeti bontásban is, az első főhatalomváltást megelőző időszakban a jelenlegi határok között.

Rendszeres demográfiai stúdiumokat tulajdonképpen nem végeztem. (Erre a kilencvenes évek elején, a Központi Statisztikai Hivatal falai között tartott szakirányú képzés keretében nyílt volna alkalmam. Azonban a munkahelyi kötelmekkel való időbeni ütközés, a kedvtelésből végzett feladatok vonzása és nem utolsósorban a számomra irreálisan magas tanfolyami költség visszatartott attól, hogy ebbe belevágjak.) Elsősorban a tanulmányozott – főként két világháború közti – hazai nemzetiségstatisztikai irodalomból okultam, az igazi vezérfonalat azonban Nyárády R. Károlynak a nyolcvanas években közléken forgó kéziratosa tanulmányra kínálta számomra. (*Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra.*) Az idős magánkutató e munkája nem véletlenül szolgált szemléletbeli és módszertani útmutatóként, hiszen művében évtizedes kutatásainak

¹⁴ Varga E. Árpád: Változás és állandóság. Az etnikai viszonyok alakulása hét észak-erdélyi megye magyar többségű településvidékén. *Honismeret*. XVII, 1989. 4. sz. 54–63. p. Rövidített, szerkesztett változat.

és kiterjedt háttér tanulmányainak eredményei és tapasztalatai összegződtek. Mindezek mögött egy töredékeiben is monumentális életmű, az *Erdély népesedéstörténete* körvonalai bontakoztak ki. Életem kivételes adományának tartom, hogy ez időben személyesen is megismerhettem őt, és a kezdeti munkakapcsolatból végül szoros barátság alakult ki közöttünk. (Erről és róla a halála után kiadás alá szerkesztett *Erdély népesedéstörténete*¹⁵ előszavában írok bővebben.)

Míg a nyolcvanas évek első felében – a felkészülés időszakában – inkább az Országgyűlési Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár volt a törzshelyem, az évtized második felétől az Országos Statisztikai Hivatal könyvtárába vettem be magam. Ez volt a könyvtárközi kölcsönzéssel vagy más úton-módon ki nem kérhető források zömének lelőhelye. (Nem hivatásos – intézményi háttér és támogatás nélküli – kutatóként meglehetősen korlátozottak voltak a lehetőségeim e téren.) Ekkor már általános szolgálatossá vált a fénymásolat-készítés, úgy hogy végül is, saját költségemen persze, minden szükséges anyagot (népszámlálási kiadványok, helységnevtárak, szacikkek stb.) apródonként begyűjthettem dolgozószobám falai közé. És ami ennél is fontosabb, a hivatal könyvtárosa, Körmendi Gábor személyében egy kiváló szakember barátságára tettem szert, aki pótolhatatlan segítőmnek bizonyult kutatásaim során.

Az évtizedforduló a romániai változásokkal köszöntött be. Az anyanyelvi megoszlás mai községek szerinti átszámítását az 1910. évi népszámlálás után – legalább a százalékos arányok becslésszerű megállapítása szintjén – elvégeztem az 1956. évi felvétel adataira vonatkozóan is. Az eredményeket (románok, magyarok és egyéb nemzetiségűek szerinti bontásban) egy játszi ötlet nyomán népszerűsítő térképeken jeleltem meg. A térképsorozatot a Sepsiszentgyörgyön, Horváth Alpár szerkesztésében indult *Európai Idő* című lap hozta le, a sorozat kezdetét 1990. december 1-jére időzítve.¹⁶ Ezzel köszöntöttük Románia első ízben megtartott új nemzeti ünnepét.

A fővárosi közkönyvtárakban föllett – főként magyar, kisebb részt román nyelvű – nemzetiségstatisztikai szakirodalom tanulmányozása

¹⁵ Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Az irathagyatékot szerk. és az előszót írta Varga E. Árpád. Budapest, 2003, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. 672 p. (Transylvanica varietas)

¹⁶ Varga E. Árpád: Románok, magyarok és más nemzetiségek Erdélyben – az 1910-es magyar, illetve 1956-os román népszámlálás tükrében. 1–6. *Európai Idő*. I, 1990. 44. sz. 4. p., 45. sz. 4. p., 46. sz. 4. p., 47. sz. 4. p., 48. sz. 4. p., 49. sz. 4. p.

során szerzett ismereteket amolyan népszámlálás-történeti „háttérkép” keretében kívántam rendszerezni. A számbavételekről a Magyar-sághkutató Intézet 1988. évi évkönyvében egyszer már összegzett ismereteket ezúttal részletesebben fejtettem ki. Emellett a magyar és román népszámlálási eredmények ellentmondásosságának feloldásához is adalékokat kívántam nyújtani. Ehhez a statisztikai mérleg-módszert használtam fel; egybevettem a tényleges (népszámlálási) és az eszmei (számított) nemzetiségi népességszámot, a kettő közötti eltérés magyarázatára pedig hipotéziseket fogalmaztam meg.

Felkészültségem és kutatásaim pillanatnyi állapotát híven tükröző, sajátos műfajú áttekintés született. A népszámlálásokról az általános tudnivalókat a fő rész egymáshoz lazán kapcsolódó (olvasmányaim kivonatolásából született) fejezetei, a népszámlálási eredmények és a népesedési háttéranyagok értelmezéséhez kínált információkat, illetve saját értelmezéseimet pedig egy ezzel párhuzamoson futó, töredezett szöveg-együttes, a főszövegnek csaknem kétharmadára rúgó terjedelmes jegyzetanyag tartalmazta. A szintézis-igényűnek korántsem mondható, elegyes szöveget 1991 nyarán megtekintésre odaadtam Körmendi Gábornak, aki egyébként – 1997-ben, sajnálatosan korán bekövetkezett haláláig – minden írásom első olvasója, avatott szemre- és észrevételezője volt. A kéziratot nem sokkal ezután, legnagyobb meglepetésemre, a statisztikai hivatali könyvtár egy addig csak látásból ismert látogatójának kezében láttam viszont. Kápolnai Iván volt, a Központi Statisztikai Hivatal akkor már nyugalmazott tudományos munkatársa, aki zavarba ejtően dicsérő szavak kíséretével, mintegy szakmai áldását adta írásomra. Ez bátorított fel arra, hogy az akkor még csak felében-harmadában kész kompilációt megmutassam Szarka László történésznek, a *Regio* című, előző évben indult kisebbségtudományi szemle felelős szerkesztőjének. Ennek a lépésemnek is előtörténete van. Az erdélyi városodásról korábban született (eredetileg az *Erdélyi Magyarságnak* írott) tanulmányomat Filep Tamás Gusztávnak, jó ismerősömnek adtam tovább. Ő akkor a *Regio* megbízott főszerkesztője volt. Szerkesztőtársa, Szarka László felfigyelt írásomra – éppen feldolgozás- és szemléletmódja miatt – és lehozta azt.¹⁷ Ekkor kerestem meg őt személyesen, tarsolyomból egy újabb kéziratot húzva elő. Ami szintén érdekelt, mivel beleillett az utód-

¹⁷ Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok az erdélyi városok etnikai arculatában bekövetkezett változásokról. *Regio*. II, 1991. 4. sz. 121–141. p.

államok magyarságának népesedéstörténetét feldolgozó tervezett sorozatába. (Épp akkoriban jelentette meg Popély Gyula *Népfogyatkozás. A cseh-szlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945* című kötetét.)

A *pontosság látszatai* munkacímet viselő összeállításom legkevésbé kiérlelt részei – a forrásanyag gyérülésével összhangban – a II. világháború utáni romániai népszámlálásokkal foglalkozó fejezetek voltak. Az információhiány, illetve a rendelkezésre álló adatok dezorientáló volta miatt egyébként akkoriban a kérdéssel foglalkozó magyarországi szakemberek egyöntetű bizalmatlansággal viseltettek a román nemzetiségi statisztikával szemben. Ezért a hivatalos közleményeket általában – a romániai magyarság számát rendre magasabbnak mutató – becslésekkel helyettesítették vagy egészítették ki. Ez az igény tanulmányom iránt is megfogalmazódott a kéziratról 1991 októberében kelt lektori véleményben.¹⁸

Az elvárásnak implicit módon tettem eleget. A munkámban fejezetként ütköztetett népszámlálási és számított értékeket egy jegyzetben közölt táblázatban foglaltam egybe, 1977-tel bezárólag. Itt helyeztem el – a hivatalos statisztikákat vitató szakírók számításaival párba állítva, alsó értékként – konkrét utalás nélkül az erdélyi magyarság 1966. és 1977. évi lélekszámára vonatkozó saját becsléseimet.¹⁹

E két értékhez az említett szakírók eljárását követő, bonyodalmas háttérszámítások útján jutottam, melyek megyénkénti eredményeit egy, az *Európai Idő*ben 1992 elején megjelent cikkben összegeztem.²⁰ Ma már úgy látom, hogy nem annyira a hipotetikus számítások helytállósága a lényeges kérdés – vérszegény forrásanyagon alapuló spekulatív becslésekről lévén szó –, hanem az, hogy milyen következtetésekre jutunk a hivatalos és becslült adatok között ily módon mutatkozó eltérések

¹⁸ Idézet a véleményező, Sebők László szövegéből: „A tanulmány valahogyan nincsen befejezve, nincsen összegezve. Gondolom, ezt a szerző pótolni fogja, s ebben a részben megemlíti majd, hogy az általa ismertetett nehézségek ellenére mi az, ami nagy valószínűséggel következtethető az erdélyi magyarok számára vonatkozólag.”

¹⁹ A *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén* címmel megjelent kötet (leírását lásd lentebb) 132. oldalán, a 119. sz. jegyzetben. A táblázathoz fűzött hivatkozásban értelemszerűen csak a másoktól átemelt adatok szerzőit nevesítettem: „A táblázatban idézett 1966. és 1977. évi becslések felső értékei Nyárády R. Károly (É. n. 4. táblázat) és Sebők László (*Hetven év*. 1990. 57–58. p.) munkáiból valók.”

²⁰ Varga E. Árpád: A magyarság lélekszáma a jelenkori Erdély területén. Hivatalos és becslült adatok. 1–2. *Európai Idő*. III, 1992. 11/12. sz. 4. p., 13/14. sz. 4. p. Az utóbb rekonstruált részletes háttérszámítások a cikk elektronikus változatában találhatóak: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/leleksz.htm#hatter>.

tényéből. Akkoriban a közkeletű értelmezési keretet a román nemzeti-ségi statisztika torzulásának – nem minden alap nélküli – feltételezése adta. Ettől én sem tudtam függetleníteni magam, így alapvetően ez határozta meg a cikkben foglalt olvasatomat is.²¹

A könyv – előzetes részközlések után²² – 1992 augusztusának végén látott napvilágot, a Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferenciára időzítve.²³ A tanulmányon kívül magában foglalta a mai megyeterületekre már korábban átszámított anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti adatokat, az 1900. évi magyar népszámlálással kezdődően.

Az aktuális eseményekhez igazodva sietve megjelentetett kötetbe függeléként bekerült egy – önálló cikként is megjelent – vázlatos értékelés az 1992. januári romániai népszámlálás előzetes nemzetiségi eredményeiről.²⁴ (Az adatokat rövidebb a nyomdai leadás előtt hozták nyilvánosságra.) E „pót”-fejezetben a romániai magyarság számított népességszámát már 1992-ig vezettem tovább, szembeállítva a népszámlálás előzetes közleményével. Nyugtáztam az eltérés tényét és jeleztem, hogy

²¹ „Ha a magyarság lélekszámára vonatkozó hivatalos, illetőleg az – e számot esetenként 200–300 ezerrel is többnek mutató – becült adatokat összevetjük, hamar szembetűnik, hogy az új uralom kezdetének viszonylag megállapodott népességi viszonyait rögzítő 1920. évi összeírás és az 1977. évi népszámlálás közötti időszak számoszlopai mindkét esetben nagyjából egyező gyarapodást tükröznek. A hivatalos kimutatások és a becült értékek közötti eltérés változatlansága meglepő, mivel az 1920. évi összeírás idején mesterségesen leválasztott népességi csoportok hiánya – a magyar anyanyelvű zsidók pusztulása, a megmaradtak kivándorlása, az asszimilálódott svábok részbeni távozása és a bizonytalan identitású rétegek etnikumváltása következtében – az évtizedek során tényleges veszteséggé vált. E tény ismeretében – no meg történelmi analógiák alapján, a nemzetállami ideológia, a homogenizációs politika szorítását tapasztalva – csak a politikai legitimációs kényszer felerősödésével magyarázható a hivatalos adatok és – az 1956. évi népszámlálásra alapozott – mértéktartó becslések közti különbség növekedése. Másképp fogalmazva: a magyar etnikum békeidőben elszenvedett – ám szinte csak a háborús évekéhez mérhető – újbóli vesztesége ‚kényszerasszimilációs’ jellegű, azaz olyan mesterségesen előidézett hiány, amely a népszámlálási eredményekkel kapcsolatos hivatalos elvárásoknak az összeírás során történt érvényesítéséből adódik.” I.m. 13/14. sz. 4. p.

²² Varga E. Árpád: Népszámlálások a háború utáni Romániában. [1948–1977.] *Magyarok*. III, 1991. 3/4. sz. 156–172. p., Varga E. Árpád: Az 1977-es népszámlálás az újabb adatközlések tükrében. 1–2. *Európai Idő*. III, 1992. 5/6. sz. 4. p., 7/8. sz. 4–5. p.

²³ Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolatos részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez*. Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. 208 p. (Regio könyvek)

²⁴ Varga E. Árpád: Az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes nemzetiségi adatközlése. *Regio*. III, 1992. 3. sz. 74–81. p.

ennek „értelmezése, tárgyyszerű elemzése csak a részletes és mindenre kiterjedően közzétett végleges adatok ismeretében lesz lehetséges”.

Erdélyből áttelepült barátom, Spaller Árpád, a kötet népszerűsítése céljából interjú készített velem a *Világszövetség* című lapba.²⁵ A beszélgetés végén természetesen szóba került a friss népszámlálás nemzetiségi eredménye, illetve annak realitása is. Ennek kapcsán előbbi véleményemet az interjú hangütésével egybecsengő, sarkosabb megfogalmazásban fejtettem ki.²⁶

²⁵ Spaller Árpád: Népszámlálások Romániában. Hiteles vagy harci statisztika? *Világszövetség*. I, 1992. 9. sz. 16–17. p. Beszélgetés Varga E. Árpáddal, a *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén* c. könyv szerzőjével.

²⁶ A népszámlálási eredmény és a becslés közti eltérés magyarázatát „elvileg az asszimilációs folyamatok előrehaladottságában kereshetjük. A történelmi tapasztalatok, a jelenkor lehangoló tényei s a román statisztikai szolgálat hagyományosan szűkeklblü közlései azonban óvatosságra intenek e jelenség megítélésében. Ezért *mindaddig, amíg közelebbi adatok ennek az ellenkezőjéről meg nem győznek*, [utólagos kiemelés tőlem – V. E. Á.] e számbeli hiátust nagyobbreszt inkább amolyan „kényszerasszimilációs” veszteségnek tekintem. Azaz olyan mesterségesen előidézett hiánynak, amely a népszámlálási eredményekkel kapcsolatos hivatalos kívánalmaknak az összeírás (vagy a feldolgozás) során történt érvényesítéséből adódik.” I.m. 17. p. A szövegrészlet az egyidejű szakírói és publicisztikai megnyilatkozás különbségében megmutatózó kettős beszédéről, tagadhatatlanul a korabeli aktor – jómagam – egyfajta szerepzavaráról tanúskodik. Ez további munkálkodásom tükrében talán múltó epizódnak bizonyul. Megnyilvánulásom egyébként a népszámlálást övező felfokozott hangulatú *várakozás* idejére esik, és meg sem érthető a korabeli körülmények ismerete nélkül. Az erdélyi magyarság demográfiai viszonyainak érdemi vizsgálatát lehetetlenné tevő több évtizedes adathiány miatt különösen felülértékelődött az új népszámlálás, ám mindaddig, amíg be nem fejeződött az eredmények – szakaszosan történt – közzététele, semmi nem garantálta, hogy az olyannyira várt információkhoz az érdeklődő nyilvánosság hozzájut. Ebben a vonatkozásban nem volt túl ígéretes a népszámlálási főigazgató, dr. Vasile Ghețau kijelentése az előzetes eredmények közreadását követően Románia egységes nemzeti állam jellegéről és arról, hogy a kisebbségi hovatartozás vizsgálata olyan kérdést kavarr fel, amelynek léteznie sem kellene, ezért a következő népszámlálásoknál nincs már szükség a nemzetiségek számbavételére. Domokos Péter: Kabáthoz a gombot. *Háromszék*. 1992. június 4. 5. p., (vajk) [Vajnovszki Kázmér]: Hithű számok. *Erdélyi Napló*. II, 1992. 24. sz. 5. p., Șega, Liana: Mai mult decât o simplă numărare. *Azi*. 7 iulie 1992. 4. p. (Utóbb, az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia szekciótülésén Ghețau magyarázkodni kényszerült ez ügyben, ahol hangsúlyozta, hogy az elhangzottak kizárólag személyes véleményét tükrözik.) A *Világszövetség*ben olvasható „ultimátumszerű” fejtegetést tulajdonképpen az előbbiekből kiolvasott „üzenetre” adott válasznak szántam. A várva várt adatok napvilágra kerülésével azután a népszámlálás ügye gyorsan „politikátlanodott”. A nemzetközi híró demográfus tudós is későbbi munkásságával éppen e – nem szakmai fórumokon tett – kijelentéseinek ellenkezőjét bizonyította. Rendszeresen

Egy, az interjúra érkezett – a román nemzetiségi statisztikával szembeni, széles körben elterjedt kételyeket hangoztató – olvasói levél²⁷ arra döböntett rá, hogy a „népszámlálási számháborúhoz” való viszonyulásom ambivalens volta nem „jön át” a sorok között, ha ilyen sommásan, a célközönség szája íze szerint fogalmazok. Ez álláspontom árnyaltabb kifejtésére készítetett.

Válaszcikkem címét – *Hiteles vagy harci statisztika? Az 1992. januári romániai népszámlálás kérdőjelei* – utalásképpen, az interjú (szerkesztő által adott) alcíméből és az olvasói levél címéből ötvöztem egybe. A „harcis statisztika” metafora használatát később a fejemre olvasták.²⁸ Az interjúban is idézett korfestő hangulatú kifejezést a húszas évek nemzetiségstatisztikai irodalmából emeltem be a könyvembe, s annak záró gondolatait is e köré építve fogalmaztam meg. A „harcis statisztika” kifejezést itt, eredeti jelentését kibővítve, kettős értelemben használtam. A politikai szempontoktól motivált nemzetiségi statisztika értelmezésében „nem csak az esetben torzít, ha támad (vagyis ha azt a többségi nép uralmon lévő képviselői hamisan, jogfosztó célzattal veszik fel, vagy állítják be az egyes kisebbségekkel szemben), de torzíthat akkor is, ha védekezni kényszerül (azaz az érdekelt kisebbség maga „állítja elő”, hogy arra hivatkozva biztosíthassa megillető jogait, melyekből kirekesztették). Ez különösen így van, ha a „támadó” statisztikával szembeni védekezés különböző okok miatt nem jut túl első önkéntelen reflexén: a hivatalos kimutatások iránti

lépett nemzetiségstatisztikai cikkekkel és interjúkkal a nagyközönség elé, melyekben – az általános tájékozódás szintjén – közkinccsé tette a bukaresti statisztikai szolgálat belső használatú adatait. Ez irányú munkálkodását Románia nemzetiségi viszonyainak alakulásáról készített úttörő jellegű előreszámításával tetőzte be. Ghețau, Vasile: O proiectare condițională a populației României pe principalele naționalități, 1992–2025. *Revista de cercetări sociale*. 1996. No. 1. 77–105. p. E tanulmányát később bemutattam a hazai közönségnek. Varga E. Árpád: Vasile Ghețau előreszámítása Románia nemzetiségeiről, 1992–2025. *Hitel*. XIII, 2000. 7. sz. 73–88. p.)

²⁷ Dr. Kovács Péter, a Budapesti Székely Kör elnökének olvasói levele az interjú kapcsán: A romániai népszámlálás kérdőjelei. *Világszövetség*. II, 1993. 2. sz. 6. p.

²⁸ „Minden eddigi romániai népszámlálás esetén – 1920-tól 1992-ig –, felmerült a gyanú, hogy az etnikai és vallási, valamint az anyanyelvi kérdésben nem megbízhatók azok a statisztikai eredmények, melyek születtek. Varga E. Árpád a ’92-es népszámlálási adatokat egyenesen ’harcis statisztikának’ nevezi, főként a kisebbségek számának vonatkozásában. Gondolom, főhet a feje, míg megfelelő jelzőt talál az aktuális népszámlálási statisztikák jellemzésére.” Magyarai Nándor László: Megfogyatkozásunk diszkrét bája és egyéb tehetetlenségeink. *Nyugati Jelen*. XIV, 2002. aug. 8. (3254.) sz. (A *Magyar Hírlap*ban 2002. augusztus 2-án megjelent közlés nyomán.)

bizalmatlanság kinyilvánításán, a hivatalosan közzétett számok elutasításán” – írtam.²⁹ Végső megállapításom szerint a román statisztikai szolgálat az etnikai adatközlések megbízhatóságát illetően felmerülő kételyeket és az ebből következő spekulációkat csak a nyilvánosság rendelkezésére bocsátott, az 1930-as népszámlálási kötetekhez hasonlóan részletes adatközléssel oszthatja el.

Az 1992. évi népszámlálás kérdőjeleit boncolgató válaszcikkben nem a címben feltett kérdésre kívántam választ adni. A census eseménytörténetét örökítettem meg, majd a végleges adatközlés fontosságára hívtam fel a figyelmet és – az előzőekben idézettek szellemében – az azzal kapcsolatos várakozásokat igyekeztem tárgyyszerű keretek között tartani.³⁰

A *Világszövetség*be szánt cikk megjelentetése késlekedett. A főszerkesztő által biztosra ígért publikálás azért tolódogált egyre, mert a témában időszerűbbnek látszott a Tőkés László által 1993 februárjában egy sajtóértekezleten „egyfajta etnikai tisztogatásról” tett kijelentés kavarta vihar leereagálása. Az írásnak ilyenformán a *Hitel* című folyóiratban találtam helyet.³¹ (Ebben a kiváló költő-szerkesztő, egykori tanítóképzős iskola-társam, Nagy Gáspár volt segítségemre. Ő egyengette az utat a folyóiratban való további megjelenéseimhez is.)

Egy ugyanebben az évben megkezdett tanulmányban még egyszer utoljára, a rendelkezésre álló információk körültekintő számbavételével részletesen kifejtettem az erdélyi magyarság feltételezhető lélekszámával kapcsolatos álláspontomat. (Írásom első változatát³² szakmai közönség előtt – az esemény szervezésében közreműködő Körmendi Gábor baráti

²⁹ Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. 90. p.

³⁰ A népszámlálási anomáliákról szóló híradások ismeretében a nemzetiségi eredmények kritikájának szükségességét – legalábbis helyenként – valószínűnek vélttem, ám azt a végleges (és részletes) adatok ismeretéhez kötöttem. Ugyanakkor – tettem hozzá – „a megalapozott bírálat érdekében nem csupán a népszámláláshoz, de saját várakozásainkhoz is kritikusán viszonyulnék. A valóságtól elrugaszkodott becslések csak arra jönek, hogy felmentést adjanak a népszámlálással való érdemi szembeállítás alól. Nem is annyira a népszámlálási adatokkal, mint inkább a *tényleges helyzettel* való szembeállítást könnyítené meg, ha sikerülne az irreális számok keltette vakító ellenfényt valamennyire tompítani.” Lásd a következő jegyzetben hivatkozott mű 78. oldalán.

³¹ Varga E. Árpád: Hiteles vagy harci statisztika? Az 1992. januári romániai népszámlálás kérdőjelei. *Hitel*. VI, 1993. 3. sz. 71–82. p.

³² Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság lélekszámáról. Lehet-e hiteles, ami nem pontos? Lehet-e pontos, ami nem egyértelmű? *Európai Idő*. IV, 1993. 17/18. sz. 4. p., 19/20. sz. 4. p., 23/24. sz. 4. p.

unszolására – a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya 1993. szeptember 9–11. között Mályiban rendezett XXX. Statisztikatörténeti Vándorülésén ismertettem. Habár általában ódzkodtam a nyilvános szerepléstől, részvételemet a konferencián a „céhen belüliek” részéről tapasztalt barátságos figyelem és előadásom kedvező fogadtatása miatt nem bántam meg.)

A bizonytalan népmozgalmi becslésekre alapozott értékeket a nép-számlálás előzetes felekezeti adatközlésének felhasználásával árnyaltam – és mérsékeltem – tovább. A csaknem egy évig csiszolgotott, hosszabb tanulmányt³³ rendhagyó módon, a kézirat elkészülte után megismert végleges adatokkal kapcsolatos reflexiókkal zártam. Az eddig hiányolt adatok nyilvánosságra kerülésével – írtam befejező részében, korábbi passzusaira visszautalva – „vélelmeink helyébe ‚hivatalosan hiteles’ információk kerültek; a ‚valószínű tények’ immár nem cél-, hanem kiindulópontjai következtetéseinknek.” Magyarán: az ingatag alapokon nyugvó becslések ideje lejárt, helyükbe a tényközlések ismertetése és elemzése lép.

Utamat ennek megfelelően az 1990 előtt kitaposott – keskeny, ám biztonságosabb – ösvényre visszahúzódva folytattam tovább.

Alap- és háttérmunkálataimnak új lendületet adott, hogy a korábban megjelent kötetért járó honorárium, a Teleki László Alapítványtól egy lektorálásért kapott megbízási díjjal kiegészülve, lehetővé tette számomra egy személyi számítógép vásárlását. Még 1992 tavaszán – munkahelyemről kölcsönzött, elavult számítógépen – adatbázis-építésbe kezdtem. A könyvtárunkban alkalmazott MicroISIS elnevezésű ingyenes, DOS-alapú adatkezelő rendszert adaptáltam saját céljaimra. Hátránya és előnye is egyben, hogy – könyvtári rendszerként – elsősorban szöveges adatok kezelésére dolgozták ki. Numerikus műveletek csupán korlátozottan, vagy csak a felhasználói szintet meghaladó programozói tudással hajthatók végre benne, ezzel szemben szerteágazó információanyag egybeszervezésére és kiterjedt szempontrendszer szerinti gyors visszakeresésére alkalmas. Ezért megfelelőnek mutatkozott népszámlálási feldolgozásaim gépi rögzítésére. Annak során ugyanis nem csak számszerű adatokat, hanem helyneveket, közigazgatási hovatartozásra vonatkozó és más kiegészítő információkat is egybe kívántam gyűjteni, a lehető legtöbb számbavételre kiterjedően, különféle megjegyzések kíséretében. (Céljaimra ma is jól tudom használni.)

³³ Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság lélekszámáról. *Tiszatáj*. XLVIII, 1994. 8. sz. 78–96. p.

Az adatbázist ütemesen töltöttem fel; előbb az egyszer már kicédu-lázott információkkal, majd folyamatosan bővíttem a kört. A három fő etnikum mellé fölvettem a zsidók, cigányok, ukránok, szerbek, szlovákok, bolgárok számát, az anyanyelv után regisztráltam a nemzetiségre vonatkozó, illetőleg – a „történelmi” egyházakra kiterjedően – a felekezeti adatokat is. Az 1941. évi román és magyar népszámlálásokat követően az 1920. évi román összeírásra kerítettem sort, ezután a dualizmus kori felvételek következtek, 1910-től 1880-ig visszafelé haladva. Az 1880. évi census anyanyelvi adatait kétféleképpen is rögzítettem. Egyszer az eredeti közlés szerint, amely a beszélni, koruknál fogva nem tudó gyermekeknél az anyanyelvi hovatartozást nem mutatta ki. Majd a beszélni nem tudókat – a statisztikai hivatal korabeli eljárását követve – az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztottam.

Körmendi Gábor hívta fel a figyelmemet az 1869. évi magyar népszámlálás – a Statisztikai Hivatal Könyvtárának levéltárában kéziratos formában lappangó – vallásfelekezeti megoszlást részletező községso-ro adataira. Ezeket is munkába vettem, sőt a felekezeti hovatartozásból kiindulva (esetenként egyéb szempontokat is mérlegelve), szigorúan magánhasználatra, településenként megbecsültem a feltételezhető anyanyelvi számokat. Ezt megelőzően már beépíttem az 1850. és 1857. évi osztrák népszámlálásoknak a történeti Erdély területéről ismeretessé vált etnikai és vallási adatait.

Erdélyből – a Teleki László Alapítvány közvetítésével – frissebb helységenkénti részletezésű román adatforrásokra tettem szert. Ezek révén bedolgozhattam az 1966. évi népszámlálás nyomtatásban megjelent anyanyelvi és nemzetiségi, az 1977. évi népszámlálás gépi adathordozóról kinyomtatott nemzetiségi, illetőleg az 1992. évi népszámlálás hasonló formában ismertté vált nemzetiségi és felekezeti adatait. Eközben folyamatosan szélesítettem és mélyítettem egyéb (a népmozgalmi főeredményekre, születési hely szerinti statisztikákra települési környezet szerinti bontásban kiterjedő) feldolgozásaimat is. Mintegy fél évtizedem ezeknek a munkáknak a jegyében telt el.

Újabb részeredményeket 1994 végén publikáltam.³⁴ Összeállításom apropóját az 1992. évi romániai népszámlálás központi feldolgozó munkálatainak befejeződése és az eredmények várható közreadása adta.

³⁴ Varga E. Árpád: Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikája 1880–1992. *Magyarország és Európa*. II, 1994. 4. sz. 20–52. p.

Fő célom a mai megyeterületekre átszámított, a korábbiaknál bővebb idősorok megjelentetése volt. Ezt a címben jelzett időszak alapvető népesedési folyamatait áttekintő – feldolgozásaim előrehaladottságának megfelelően egy immár összeszedettebb, ám még további kifejtésre és finomításra váró – kísérő tanulmánnyal láttam el. Előző két írásomhoz hasonlóan ezt is az 1992. januári census közleményeihez fűződő pozitív várakozással fejeztem be: „... bizonyos, hogy az új népszámlálási kötetek tanulmányozása segíteni fog bennünket a tényleges állapotok reálisabb szemléletű, avítt beidegződésektől mentes megítélésében.”

Ezzel egy időben elkészültem a *Városodás, vándorlás, nemzetiség* című tanulmány többszörösére bővített, módosított változatával. Ebben már a népszámlálási közlemény első kötetében foglalt – a belső vándorlások megrajzolásához támpontokat nyújtó – információk is helyet kaptak. A csíkszeredai *Erdélyi Szemle* 1994. 5/6. (a következő év tavaszán kinyomtatott, terjesztésre azonban már nem került) számában közölt íráshoz³⁵ terjedelmes – 53 táblázatot magában foglaló – mellékletet is szerkesztettem az erdélyi megyék 1900–1991 közötti népmozgalmáról, illetve 1966–1992 közötti születési hely szerinti statisztikájáról. Ez a folyóirat következő számába került volna bele, ami azonban sajnos nem jelent meg.

Később a népszámlálás etnikai és felekezeti vonatkozású közleményeiről több ízben tájékoztattam a nyilvánosságot. Előzetes terveimmel 1995 végén Szarka Lászlóhoz fordultam (az évtized eleje óta támogatómhoz, s úgy is mint a *Regio* szerkesztőjéhez), tanácsért és biztatásért, aki megerősített elképzelésemben. A következő fél évben gyors egymásutánban három publikációt jelentettem meg: előbb a romániai magyarság főbb demográfiai jellemzőiről,³⁶ majd a nemzetiségek iskolázottságáról,³⁷ végül a családok nemzetiségi és felekezeti összetételéről.³⁸

Az 1994-ben megjelent, addigi stúdiumaimat bizonyos fokig összegző két tanulmány felkeltette Bárdi Nándor – történész, tanár és tudományos-szervező – figyelmét. Személyesen addig nemigen találkoztunk, ám jelent-

³⁵ Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatváltásának vizsgálatához. *Erdélyi Szemle*. 1994. 5/6. sz. 156–197. p.

³⁶ Varga E. Árpád: A romániai magyarság főbb demográfiai jellemzői az 1992. évi népszámlálás eredményeinek tükrében. *Hitel*. IX, 1996. 3. sz. 68–84. p.

³⁷ Varga E. Árpád: A nemzetiségek iskolázottsága Romániában az 1992. évi népszámlálás idején. *Statisztikai Szemle*. LXXIV, 1996. 4. sz. 332–351. p.

³⁸ Varga E. Árpád: A családok összetétele nemzetiség és felekezet szerint az 1992. évi romániai népszámlálás tükrében. *Regio*. VII, 1996. 3. sz. 81–138. p.

kezésével egy máig tartó gyümölcsöző munkakapcsolat vette kezdetét. 1995 legelső napjaiban fordult levélben hozzám azzal, hogy a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum munkatársaival kiadott *Múzeumi Füzetek* című könyvsorozatban újabb munkát terveznek közreadni, és ebbe tőlem is tennének be írásokat. „Szeretnénk egy kötetet – írta – A Kárpát-Balkán régió és Erdély változó etnikai arculata címmel. Ebben három tanulmány román fordítása jelenhetne meg: Kocsis Károly A Kárpát-Balkán régió etnikai-vallási arculatának változása. Földrajzi Közlemények 1991. 3–4. sz., valamint két tanulmányod: Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikája, illetve Az erdélyi magyarság lélekszámáról. [...] Nagyon fontos volna, hogy az általad képviselt differenciált szemléletet megismerhessek a román szakemberek is. Végre egy olyan álláspont, mely nem utasítja el ‚zsigerből‘ a román álláspontot, de mégis szakszerű kritikával kezeli azt.” Megtisztelő figyelmüket köszönve azonnal ráálltam az ajánlatra. Bő egy év múlva meg is jelent a román nyelvű kötet.³⁹

1995 más vonatkozásban is termékeny évnek bizonyult. A Nyárády R. Károllyal lassanként barátsággá mélyülő kapcsolat során megérlelődött bennem a gondolat, hogy az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése kapcsán írott, fénymásolatban terjedő kéziratos alapművét minél szélesebb kör számára hozzáférhetővé kellene tenni. Ezt megpendítettem a *Magyarság és Európa* című lap szerkesztőinek, akik felkérték az ötletet. A megjelenés lehetősége felcsillanván a szintézis értékű esettanulmányt még 1994 decemberében sajtó alá szerkesztettem, sőt egy „ikertanulmányt” is írtam hozzá *Az 1977. évi romániai népszámlálásról az újabb adatközlések tükrében* címmel. Ebben az 1977. évi, eredeti formájában eltorzított népszámlálási közleményt az utólag ismertté vált valódi nemzetiségi adatok ismeretében újraértelmeztem. A két közlést egybevetve lényegében fölfejttem a nemzetiségüktől eltérő anyanyelvűek – nem publikált – számaikat, majd az asszimiláció szemszögéből részleteztem az így nyert információkat. A kötet előszavának megírásához mentoromat, Nyárády R. Károly régi tisztelőjét, Kápolnai Ivánt nyertem meg.

³⁹ *Fizionomia etnică și confesională fluctuantă a regiunii Carpato-balkanice și a Transilvaniei*. Odorheiu Secuiesc, 1996, Asociația Culturală Haáz Rezső. 133 p. (Caiete Muzeale nr. 14.) Benne Varga E. Árpád: *Despre numărul maghiarilor din Transilvania. Poate fi autentic ceea ce nu e exact? Poate fi exact ceea ce nu e lipsit de echivoc?* 45–81. p., *Limba maternă, naționalitate, confesiune. Date privind Transilvania în perioada 1880–1992*. 83–133. p.

Az ígéretesnek indult akció azonban időközben elakadt. A reménytelennek tűnő helyzetben 1995. augusztus végén újdonsült pártfogómnál, Bárdi Nándornál kopogtattam, hátha tud segíteni a kiadásban. Tudott. A nyomdakész anyagot végül a Teleki László Alapítvány Könyvtára adta közre 1996-ban.⁴⁰

Nemcsak én adtam Bárdi Nándornak „munkát”, ő is talált nekem feladatot. *A magyar nemzeti kisebbségek Kelet-Közép-Európában* címmel tervezett (akkor meg nem valósult) kötet előmunkálataiba engem is bevont: az erdélyi magyarság 20. századi népesedését összegző tanulmány elkészítésére adott megbízást. Átfogó összegzéssel nem, inkább három, lazán egybefűzött áttekintéssel szolgáltam, az *Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikája...*, a *Városodás, vándorlás, nemzetiség*, valamint *A romániai magyarság főbb demográfiai jellemzői az 1992. évi népszámlálás eredményeinek tükrében* című írásaimra alapozva. Az 1996 folyamán elkészült összeállítás a *Magyar Kisebbségben* látott napvilágot,⁴¹ utóbb a Teleki László Alapítvány angol nyelven is közreadta.⁴² Az erdélyi magyarság lélekszámának alakulását nyomon követő fejezetnek a dualizmus korára eső részét közben Csetri Elek, kolozsvári történész felkérésére alaposabban kidolgoztam. Ez utóbbi tanulmány az *Erdélyi Múzeumban* kapott helyet.⁴³

Egyszer csak azon vettem észre magam, hogy kitartó adatgyűjtő és -feldolgozó munkáim „melléktermékeként” immár komoly terjedelmű – és talán közérdeklődésre is számot tartó – szöveg- és táblaanyag gyűlt össze. Futólag felötlött bennem kötetbe szerkesztésük lehetősége, de az ötlet alaposabb végiggondolásához megint csak Bárdi Nándortól jött az ösztönzés. 1996 márciusában szóban felvetette egy írásaimból összeállított – Erdélyben, talán a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoporttal együttműködésben megjelentethető – könyv eshető-

⁴⁰ *Erdély etnikai arculatának változása. Nyárády R. Károly és Varga E. Árpád elemzése az 1977. évi romániai népszámlálásról.* Kápolnai Iván előszavával. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. 107, [46] p. (Kisebbségi adattár)

⁴¹ Varga E. Árpád: Erdély magyar népessége 1870–1995 között. *Magyar Kisebbség.* Új s. IV, 1998. 3/4. sz. 331–407. p.
A magyar nemzeti kisebbségek Kelet-Közép-Európában c. kötethez 1996-ban készült összegző tanulmány bővített és javított változata.

⁴² Varga E. Árpád: *Hungarians in Transilvania between 1870 and 1995.* Budapest, 1999, Teleki László Foundation. 68 p. (Occasional Papers 12)

⁴³ Varga E. Árpád: A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között. *Erdélyi Múzeum.* LIX, 1997. 1/2. füz. 40–87. p.

ségét, és ehhez kötettervet kért tőlem. A terjedelmi korlát meghatározása mellett az volt a kikötése, hogy lehetőleg Erdélyben addig nem ismert szövegek kerüljenek bele a kötetbe. Ez volt az első alkalom, hogy számot vettem a szóba jöhető írásokkal; a tanulmánysszövegek mellett külön fejezetet szántam táblázatos feldolgozásaimnak is. Meghánytuk-vetettük a tervezetet, azután a dolog valahogy félbe maradt. De a bogár akkor már ott zsongott a fülemben és nem hagyott nyugodni. 1998 elejére nagyjából kiforrtak elképzeléseim (közben létrejöttek újabb, rendszerező feldolgozásaim is), és egy terjedelmesebb – a kilencvenes években született írásaim zömét magában foglaló – kötet tervével februárban magam indultam el kiadót keresni. (Mellékelem Szarka Lászlónak a kiadás támogatását ajánló sorait.)⁴⁴ Bárdi Nándor szakmai meggondolásból a Teleki László Alapítványnál történő közzétételt szorgalmazta, ettől azonban rajta kívül álló okból – az alapítvány hezitálása miatti türelmetlenségemben – elálltam. Miskolczy Ambrus felvetése, a debreceni egyetemi kiadás, kósza ötlet maradt. Végül, Nagy Gáspár közbenjárásával

⁴⁴ „Ajánlás Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok* címmel benyújtott kötettervéhez.

A pályázó 1992-ben megjelent „Népszámlálások a jelenkori Erdély területén” című kismonográfiája óta rendszeres adatgyűjtő, és elemző munkájával, további fontos résztanulmányok közlésével az erdélyi etnodemográfia általános elismertséget kivívott kutatója. Tanulmányok egész sorát szentelte az erdélyi népesedési, nemzetiségi viszonyoknak.

A pályázó szakmai kvalitásait jelzi, hogy nem elégszik meg a népszámlálási adathalmazok csoportosításával, időrendi összehasonlításával. A pályázatban benyújtott kötetterv is azt bizonyítja, hogy igen módszeresen próbál a népesedési folyamatok mélyebb okaira is feleletet adni. Ennek érdekében olyan fontos kérdésekre keresi a választ az egyes tanulmányokban, mint például a népszámlálási adatfelvételek megbízhatósága, összehasonlíthatósága, a városok etnikai arculatának megváltozása, a vegyes házasságoknak, a belső migrációs folyamatoknak a hatása stb. A legutolsó, 1992. évi romániai népszámlálás sokat vitatott kérdéseiben elfoglalt igen kiegyensúlyozott és mértéktartó álláspontját árnyalt elemzésekre, higgadt következtetésekre alapozza.

Varga E. Árpád az átgondoltan építkező és a publicisztikai nyilvánosságtól magát tudatosan távol tartó kutatók közé tartozik. Ezért aztán a mai harsány tülekedő világban nehezebben tudja a kutatásaihoz, kiadványaihoz szükséges anyagi fedezetet biztosítani. A fentebb mondottak miatt, és mert a pályázatban megjelölt kötet megjelentetését különösen fontosnak tartom, Varga E. Árpád pályázati kérelmét messzemenően támogatom.

Budapest, 1998. március 12.

Szarka László, MTA Történettudományi Intézet Nemzetiség-történeti Osztály mb. vez.”

áprilisban Püski Sándornál kötöttem ki. Egy-kettőre szót értettünk egymással. Többrendbeli támogatásoknak hála – ebben Egyed Albert sietett segítségemre – karácsonyra ki is jött a gyűjteményes kötet.

A kötet – mint címe is előre bocsátja⁴⁵ – nem monografikus igényű feldolgozásnak készült, de mégis bizonyos értelemben összegzés, addigi munkálkodásom főbb eredményeinek egybefoglalása volt. Ekkorra már tulajdonképpen mindent „kihoztam” a munkába vett anyagokból – azon a szinten és módon persze, amire és ahogyan a felkészültségemből, szemléletemből futotta. Egyedül az 1870-nel kezdődő népességtörténeti vázlatot nem sikerült elképzeléseim és igényeim szerint tető alá hozni. Miként a kötettervben is jeleztem: „az 1920 utáni rész egyelőre kielégetlen (adathiány folytán az utóbbi fél század alaposabb feldolgozása nem is nagyon várható). Mindenesetre érdemes lenne a kötet számára legalább az etnikai folyamatok értelmezéséhez támpontokat nyújtó háttéranyagot összefoglalni, azaz az összes népesség fejlődésének főbb trendvonalait is a II. rész első [dualizmus kori] tanulmányának első fejezetéhez hasonlóan megrajzolni.” Erre a kiadás felgyorsult eseményei miatt már nem kerülhetett sor. További hiányérzetem maradt, hogy a kiterjedt, megyei részletezésű népmozgalmi táblaanyagoknak sem sikerült a kötetben helyet szorítani. Viszont függelékként elhelyeztem benne az erdélyi népesség anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti megoszlásának 1850 és 1992 közötti megyénkénti adatait, a mai közigazgatási beosztás szerint. Ez volt az addigi legteljesebb ilyen összeállítás, mind az időhatárokat, mind pedig az adatkategóriák részletezését illetően.

A Püski-kötetben utóbb megtestesült összegző számvetéssel egy időben elérkezettnek láttam az időt ahhoz, hogy a háttérmunkálatok – adatfeldolgozásaim – „tétéles” eredményeit is közkinccsé tegyem. Már régebb óta foglalkoztatott a gondolat, hogy az évek során szisztematikusan bővített – az erdélyi települések főbb etnikai és felekezeti adatait népszámlálásról-népszámlálásra egybegyűjtő – adatbázisom tartalmát kiadás alá szerkesztem. Elképzelésem 1996 végén érett elhatározássá. Tanácsért és segítségért ezúttal is Bárdi Nándorhoz fordultam. Terveimet alább idézett levélváltásunkban fejtettem ki. (Néhány bekezdést elhagytam vagy lerövidítettem. Utólagos kiegészítéseim []-ben.)

⁴⁵ Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népeseletörténetéből*. Tanulmányok. Budapest, 1998, Püski. 388 p.

Kedves Nándi!

Bizonyára tudod, hogy – Sebők Lacival párhuzamosan, de tőle függetlenül – magam is építgetek egy erdélyi adatbázist. Az évek előrehaladtával egyre gyarapodott az anyag, s az idők során többször is felőtltt bennem, hogy valamilyen formában közkinccsé kéne tenni. Lacit már többször is kapacitáltam, hogy fogjunk össze és szerkesszük kiadás alá, de ő – vázlatos javaslataimat érintő elvi fenntartásain túl – mindmáig nem nagyon látta értelmét (vagy talán kilátásait?) egy ilyen sziszifuzsi munkának.

A közelmúlt fejleményei azonban megérlelték bennem a döntést: a magam elképzeléseit követve hozzákezek a szerkesztésnek.

– Egyrészt, mert alapozó munkálataim (melyek a hozzáférhető modern népszámlálásokra, illetőleg a megelőző két osztrák cenzusra terjedtek ki) a befejezésükhöz közelednek.

– A KSH ilyen irányú publikációi meglehetősen sok kívánnivalót hagynak maguk után (részletezésükbe hadd ne menjek bele), s a látszat ellenére korántsem hézagpótlóak.

– A döntő késztetést Traian Rotariuék [a kolozsvári tudományegyetem szociológiai tanszékének vezetője és munkatársai] igen kiváló másodlagos forrásfeldolgozása adta az 1850. évi erdélyi népszámlálásról azáltal, hogy meggyőző példája révén megerősített abban a szerkesztési-szerkezeti elvben, amit régtől fogva magam is a legelfogadhatóbbnak gondolok: a kiválasztott adatokat a jelenlegi közigazgatási beosztás szerinti helységenkénti idősorokban érdemes csoportosítani.

Ugyanakkor éppen az ő kezdeményezésük az, mely el is bizonytalanít; érdemes-e, szabad-e párhuzamos publikálásba kezdeni. Ez gyakorlati s egyúttal etikai kérdés is.

[Tánczos] Vilmos segítségével beszéltem Rotariuval. Egyelőre az 1900. évi magyar népszámlálás feldolgozásáig jutottak el; távlati terveikről – tekintettel az anyagi források kiapadására – nem nyilatkozott. Az ő feldolgozó munkálatuk (mely a különfélebb demográfiai ismérveket öleli fel) teljes körű, míg én csupán a fontosabb etnikai és felekezeti adatok felvételére szorítkoztam. Velük szemben azonban nekem lehetőségem van rá, hogy az előbbi adatsorok időbeni változásait már most egyben láttassam. Ha ők folytatni tudják, amit elkezdtek, én akkor sem keresztezném az útjaikat, mert többre vállalkoztak, mint én. Sőt bizonyos fokig segítségükre is lehet egy, az általam elképzelt kiadvány(sorozat).

Mi az, amire gondolok? Míg Rotariuék a jelenkori Erdély területének egészére kiterjedő forráshű adatsorokat terveznek közzétenni időszakonként, én ezen adatok egy részét kívánom egybeszerkeszteni valamennyi (hozzáférhető) időpontra vonatkozóan, inkább népszerűsítő formában és szűkebb területi metszetekben, vagyis megyénként, esetleg megyecsoportonként. Ám én is erdélyi használókban gondolkodom: vagy kétnyelvű, vagy szintén elsősorban román nyelvű kiadvány(ok)ban. A székelyföldi megyékkel érdemes kezdeni (együtt, vagy külön-külön), azután a határszéli-partiumi csoporttal folytatni (Bihar, Szatmár, Szilágy).

Mit kérek? Elsősorban tanácsot, mivel nem ismerem a terepet. Kihez, kikhez érdemes fordulni? Kik karolhatják fel szakmailag, kiknek áll érdekében támogatni, kivitelezni egy ilyen vállalkozást? Kikben lehet bízni? A küldött anyagot és leveletem mutasd meg Sebők Lacinak is, akit változatlanul szívesen látnék társként, mert legalábbis közös a kompetenciánk.

Egyelőre egyetlen gyakorlati elképzelésem van: a kovásznai nyersanyagot (50+37 oldal) oda akarom adni Nádudvary Györgynek [a Kovászna megyei statisztikai igazgatóság aligazgatójának], hogy puhatolja ki, vajon a megyei vezetés (esetleg a helyi statisztikai hivatal) lát-e fantáziát abban, hogy egy ilyen füzetet közreadjon, s ez esetben vállalná-e a bábáskodást felette. Ez viszonylag szerény léptékű vállalkozás lenne (a Maros megyei adatsorokból például csak az etnikai vonatkozásúak 153 oldalt tesznek ki), és ha sikerül, lehet, hogy néhány más megye (vagy legalább Hargita) szintén kapna az ötleten.

Budapest, 1996. december 12.

Kedves Árpád!

Egy-két oldalban foglalld össze munkád lényegét. Az összeállítás célja, módszere, újdonsága, felhasználási lehetőségek, előzmények, szükséges eszközök, határidők, költségek. A költségeknél a nem megragadható fáradozásokat én mostanság 400 forintos órábérrel számolom. Tehát szeretném, ha konkrétan megmondanád, hogy mennyi pénzt vársz munkádért. S azon is kellene gondolkodni, hogy egy-egy kis kötetnek rövid bevezető szükségel- tetne, valamint egy-egy térkép a változó közigazgatási határokról.

Kedves Nándi!

Összeállításom célja: a jelenkori Erdély főbb etnikumaira és fontosabb felekezeteire vonatkozó népszámlálási adatok közkinccsé tétele. A feldolgozott népszámlálások ismérvenként a következők:

<i>Anyanyelv</i>	<i>Nemzetiség</i>	<i>Felekezet</i>
–	1850 ^a	1850 ^a
–	–	1857 ^a
–	–	1869 ^b
1880	–	1880
1890	–	1890
1900	–	1900
1910	–	1910
–	1920 ^c	–
1930	1930	1930
1941 ^d	1941	1941 ^d
...	1956 ^c	–
1966	1966	–
...	1977	–
1992 ^e	1992	1992

^a Csak a történeti Erdély területén.

^b A községi adatsorokat részlegesen publikálták; a jelenkori Erdély valamennyi helységére kiterjedően csak kéziratos (ámbár szinte nyomdai megjelenésre előkészített) formában maradtak fenn.

^c Közigazgatási célú népösszeírás.

^d Csak Észak-Erdély területén.

^e Csak községi összesítésű adatok

Tudomásom szerint ilyen lélegzetű kiadvány eddig nem született. Nem kívánom különösebben bizonygatni elképzelésem létjogosultságát (azt implicit módon megerősíti a hasonló jellegű vállalkozások pusztája ténye), sokkal inkább foglalkoztatnak a gyakorlati kivitelezés kérdőjelei. Így:

– Feltétlenül szükségét érzem a többrendbeli lektori közreműködésnek: például az anyag elrendezésére vonatkozóan, a helyismeretet igénylő kérdésekben (községrészek hovatartozása, azok közhasználatú helységnevei stb.), a helynévmutatót vagy a kiadványok kétnyelvűségét illetően.

– Alapvető probléma számomra a nyomdai előkészítés, a tördelés, hiszen a törzsanyag egy hatalmas mennyiségű, szöveges részekkel tagolt

táblasorozat. Amit neked prezentáltam, az nem táblázatkezelővel készített anyag (hasonlóan a román statisztikai szolgálat irdatlan terjedelmű szövegfájlljaihoz), ez viszont behatárolja a szövegszerkesztés lehetőségeit (pl. az oszlopok mozgatását vagy a betűtípust illetően). Tehát egyeztetni kell egy esetleges műszaki szerkesztővel is.

Az alapanyag – több év „hangyaszorgalmú” munkájával – adott. A Kovászna megyei összeállítás (a Maros megyei adatok kb. egyharmada) helynévmutató nélkül, az általam ismert formában két-három napi kemény munka volt. (Bizonyos finomításokat persze – például az 1910. évi községrészek adatainak beemelését – azóta már elvégeztem.) Sajnos, a KSH által átvett román nyersanyag – én [Sebők] Laci révén az eredetiből dolgozhatok – nem hibátlan, tehát ellenőrzés nélkül az sem használható. Mindent egybevetve – s tekintettel a jelzett, kompetenciámat meghaladó problémákra – egy Kovászna megyényi munka részemről „pontra téve” megér, mondjuk, 15–20 ezer Ft-ot?

Budapest, 1996. december 17.

Bárdi Nándor gondoskodott a kiadásról. Az összeállítás megjelenését a csíkszeredai Pro-Print Kiadó vezetője, Burus Endre vállalta *Múltunk* című könyvsorozatában, a budapesti Teleki László Alapítvánnyal együttműködve. Együttal előrevetítette egy majdani összesített CD-kiadás lehetőségét is. Bárdi Nándor tanácsára anyagi támogatásért a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Dunatáji Népek Kutatása Szakalapítványához fordultam. Az évenkénti pályázatokhoz Sebők László, Szarka László, Kocsis Károly, Szász Zoltán, Granasztói György és Jeney Andrásné adott ajánló sorokat.

Megye csoportonkénti összeállítások mellett döntöttünk. Öt ilyen csoportot alakítottam ki. Az első kötetbe „Székelyföld” (Kovászna, Hargita és Maros megye), a másodikba „Partium” (Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye), a harmadikba „Bánság” (Arad, Krassó-Szörény és Temes megye), az utolsó kettőbe pedig a maradék belső-Erdély (Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs, illetőleg Brassó, Hunyad és Szeben megye) került. Az ötödik kötetben kaptak helyet a Kárpátokon túli megyékhez (Mehedinți, Bacău, Neamț és Suceava) csatolt erdélyi területrészek községsorai is. Ezeknek értelemszerűen az érintett területi csoportokat magukban foglaló – első és harmadik – kötetben lett volna helyük. De, mivel a birtokomban lévő 1977-es anyagban az illető helységek ada-

taik nem szerepeltek, elodáztam megszerkesztésüket. Abban bíztam, hogy mire a sorozat végére érek, hozzájutok ezekhez az adatokhoz is. Ez azonban nem sikerült, így a Regáthoz került erdélyi települések idősorai végül nélkülük jelentek meg az ötödik kötet függelékeként.

A sorozat végső koncepcióját, az adatok elrendezésének, szerkesztésének valamennyi kötetre érvényes elveit az első kötet – a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítványhoz 1997 márciusában benyújtott – tervezetében fogalmaztam meg. (Utólagos megjegyzéseim []-ben olvashatók.)

A tervezett összeállítás célja: a jelenkori Erdély etnikai és vallási tagozódásának alakulását szemléltető – az alcímben jelzett időpontok [1850–1992] közt lezajlott népszámlálások főbb anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti adatait magában foglaló – községi sorok létrehozása a helyi nemzetiségi önismeret szolgálatában.

Előzmények

Az előzmények között elsőként Jakabffy Elemér összeállítását kell megemlíteni (*Erdély statisztikája*. Lugos, 1923), mely a „Romániához csatolt egész volt magyar terület” lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikáját tartalmazza az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján. A kiadvány fő részét az 1920. évi erdélyi összeírás eredményeit publikáló helységnévtár alapján az akkori közigazgatási beosztás szerint szerkesztett nemzetiségi táblázatok alkotják. Ezek az előző magyar népszámlás megfelelő anyanyelvi, sőt felekezeti adatait is magukban foglalják. Jakabffy Elemér eredetileg az 1920. évi nemzetiségi összeírás téves, sőt helyenként célzatosan ferdített adatainak bírálatához készített háttéranyagot, a módszertanilag is mintaszerű adattár azonban túlnőtt e kereteken és idővel a nemzetiségi statisztikai vizsgálódások megkerülhetetlen segédletévé vált.

A román nemzetiségi statisztika bázisát évtizedeken át az 1930. évi népszámlálás adatai alkották. Az anyanyelvi és felekezeti hovatartozásra vonatkozó községi adatokat röviddel megjelenésük után a budapesti Statisztikai Hivatal különböző szempontok szerint feldolgozta (*Statisztikai Közlemények [SKK]*, 1940–1943). A felekezeti adatokat a terület egészére vonatkozóan az 1938. évi román közigazgatási beosztás szerint csoportosították (*SKK. III. sz.*). Ugyanígy dolgozták fel a II. bécsi döntés után Romániában maradt területek [főbb] anyanyelvi adatait is, mégpedig az 1910. évi magyar népszámlálás adataival egybevetve (*SKK. XII. sz.*). Ezeket

később az 1910. évi magyar (SKK. XLII. sz.), illetve az 1942. évi román (SKK. XLVI. sz.) közigazgatási beosztás szerint is átdolgozták. Az 1910. és 1930. évi vallási adatokat Dél-Erdély területén ugyancsak az 1942-ben érvényes román közigazgatásnak megfelelően tették közzé (SKK. XLVII. sz.). Észak-Erdélyre vonatkozóan az 1910. és 1930. évi anyanyelvi, továbbá felekezeti adatokat az új magyar közigazgatási beosztás alapján közölték (SKK. XIV, XV. sz.).

Az 1941. évi román népesség-számbavételből csak a népesség „etnikai eredetére” vonatkozó főbb községszintű adatok láttak napvilágot. Ezeket is tartalmazza az az újrafeldolgozás, amely 1991-ben – Kepecs József szerkesztésében – a Központi Statisztikai Hivatal gondozásában látott napvilágot *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása, 1850–1941* címmel. A válogatás a három fő etnikumra (magyarok, románok, németek) korlátozva az 1850. évi nemzetiségi, az 1880., 1910., 1930. és 1941. évi anyanyelvi (Dél-Erdélyben nemzetiségi) adatokat gyűjti egybe településenként, az 1910. évi közigazgatás beosztás szerint csoportosításban. [2001-ben újabb kötetet adtak ki, hasonlóképpen szerkesztve, Erdély településeinek 1880–1941 közötti felekezeti megoszlásáról. Csak jóval később szereztem tudomást Miski György *Erdélyi és Erdélyen kívüli települések ismertetése* című kéziratos munkájáról. Ezt először 1996-ban publikálták, akkor még újdonságnak számító elektronikus formában, majd az Arcanum Kiadó *Székegyföld és Erdély* című gyűjteményes CD-lemezén jelent meg 2002-ben. Az összeállítás az 1910. évi magyarországi népszámláláskor fennállt településszámból kiindulva helységnévtárszerűen – előbb a történeti Erdélyben, majd a Királyhágón inneni területen – a települések betűrendjében közli a rájuk vonatkozó fontosabb információkat. Ezek között a helységek nevei és az aktuális közigazgatási hovatartozás mellett helyet kaptak – mégpedig teljes körűen – az 1850., 1880., 1910., 1920., 1930. és 1941. évi számbavétel anyanyelvi, nemzetiségi és vallási adatai.]

A II. világháborút követően Romániában csupán egyetlen egyszer, az 1966. évi népszámlálás alkalmával publikáltak települési szinten is etnikai vonatkozású (nemzetiségi, illetve anyanyelvi) adatokat, ám ezek a kötetek a legutóbbi időkig el voltak zárva a kívülállók elől. A román statisztikai szolgálat 1995-ben egy megkeresésre számítógépes formában szerkesztett anyagot bocsátott a magyar társintézmény rendelkezésére. Ez alapján a Központi Statisztikai Hivatal *Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint (1930–1992)* címmel tavaly kötetet jelentetett meg. A kiadvány az 1930., 1956., 1966., 1977. és 1992. évi népszámlálások nemzetiségi, továbbá az

1992. évi népszámlálás felekezeti és anyanyelvi adatait tartalmazza a mai adminisztratív beosztásnak megfelelően. (Itt a főbb etnikumok sorában már a cigányság is helyet kap.) [A felekezeteknél pedig a történelmi egyházak mellett Erdélyben számba jöhető egyéb vallási közösségek (pünkösdisták, baptisták, adventisták) adataira is kiterjeszkedik.] Ez a publikáció az adatokat – a bukaresti közlésnek megfelelően – csak az alapfokú igazgatási egységek (municipiumok, városok és községek) szintjéig részletezi. E települések száma Erdélyben 1105, míg igazgatásuk alá összesen 5285 helység tartozik. Utóbbiak lélekszámát, lakosaik etnikai és felekezeti megoszlását tehát ebből a kötetből sem ismerni meg.

Példaadó vállalkozásként kell még megemlíteni a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszékének tavaly útnak indított forrásfeldolgozó sorozatát (*Studia Censulia Transilvanica*). A sorozat a román közönség számára kívánja hozzáférhetővé tenni az erdélyi települések főbb népszámlálási adatait. A dr. Traian Rotariu vezette szerkesztőgárda kizárólag publikus anyagok feldolgozását tervezi. Jelenleg az 1900. évi magyar népszámlálás feldolgozásáig jutottak el. A sorozatindító kötet az 1850. évi népszámlálás erdélyi adatait közreadó KSH-kiadványban közzétett valamennyi adatot a mai közigazgatási beosztás szerint dolgozza fel. (*Recensământul din 1850. Transilvania*. Cluj-Napoca [Bucureşti], 1996.) Megjelenés előtt áll az 1857. évi, és kiadásra kész állapotban van az 1880. évi népszámlálás anyaga is.

A tervezet

Az általam tervezett összeállítás ez utóbb említett vállalkozással rokonítható.

Kezdetei egy évtizedre nyúlnak vissza. Akkor a Magyarságkutató Csoport megbízásából több kéziratot feldolgozást is készítettem. [Részletes leírásukat elhagyom, mivel a 3., 6. és 9. sz. jegyzetekben megtalálhatók.] A megkezdett munkát később intézményi megbízatás nélkül folytattam, előrehaladtáról publikációimban számoltam be. [Lásd a 23., 34. sz. jegyzetekben.]

Az ez idáig feldolgozott, és most megjelentetni kívánt népszámlálási adatok: [felsorolásukat nem ismétlem meg, lásd fentebb, a kötetterv előző változatában].

A kiválasztott adatokat hosszú távú településenkénti idősorok formájában, a jelenlegi [az 1992. évi népszámlálás időpontjában érvényes]

közigazgatási beosztást követve csoportosítom. A közlés alapelemei a ma is létező települések, valamint mindazon helységek, melyek az illető településbe beolvadtak, vagy kiváltak belőle az idők során, így rájuk vonatkozóan a feldolgozott népszámlálási kötetek bármelyikében adat található. A beolvadásokra vagy kiválásokra – s esetenként az érintett település feltűnőbb lélekszámváltozásainak egyéb természetű okaira – lábjegyzetek, kereszthivatkozások formájában hívom fel a figyelmet. A mai alsó- vagy középszintű közigazgatási egységek (község = comună, város = oraș, megyei város = municipiu) idősorait – az alájuk rendelt települések (illetőleg egykor önállóan létezett településrészek) adatainak összegzése révén – ugyancsak megadom.

Az anyanyelvi-nemzetiségi rovatok románokat, magyarokat, németeket és egyéb nemzetiségűeket, a vallási megoszlás rovatai ortodoxokat, görög katolikusokat, római katolikusokat, reformátusokat, evangélikusokat, unitáriusokat, izraelitákat és egyéb felekezetűeket különböztetnek meg. Az egyéb nemzetiségűeken belül a zsidók (jiddisül beszélők), cigányok, ukránok, szerbek és szlovákok – továbbá a bánági részekben a horvátok, csehek és bolgárok –, az egyéb felekezetűeken belül pedig a baptisták, pünkösdisták, valamint – ahol ezt számottevőbb jelenlétük indokolja – az adventisták kapnak önálló rovatot. [Az adatszlopok sorrendjének kialakításakor az a megfontolás vezérelt, hogy azok az entitások kerüljenek az „egyéb összesen” rovat elé, amelyekről valamennyi forrásban található adat, és ez utóbbi után következzenek a – számszerű, illetve regionális súlyuk alapján kiválogatott – további kategóriák. Ez a megoldás az egységes idősor logikájából következett; ily módon találtam közös nevezőt csaknem másfél évszázad adatközlései között. Azokban az években, amikor valamely kategória a népszámlálás által számba vett vagy kimutatott entitások között nem szerepel, jelenlétük, súlyuk, más időpontokban történt megjelenésükkel egybevetve, az egyéb összesen rovatban megjelenő szám alapján kikövetkeztethető.]

Az 1850. évi népszámlálás esetén a magyarok rovatában a magyarok és székelyek, a németek rovatában a németek és szászok, az 1992. évi népszámlálás esetén pedig az evangélikusok rovatában az ágostai hitvallású, illetőleg a zsinat-presbiteri evangélikus-lutheránus egyház híveinek számát külön-külön adom meg. Az 1880. évi népszámlálás időpontjában a beszélni nem tudókat nem sorolták egyik nemzetiséghez sem. Ez esetben az eredeti közlést (ahol a beszélni nem tudók száma az egyéb rovaton belül külön van feltüntetve) a közlés kiigazított számai követik: itt a beszélni nem tudók az egyes anyanyelveknél számarányuknak megfelelően szétosztva szerepelnek. Az 1900. és 1910. évi népszámlálási közlésnek a külön nem részlete-

zett, de jelentősebb számban összeírt nemzetiségekre, illetve felekezetekre utaló megjegyzéseit beépítem az adatsorokba. Ugyancsak szerepeltetem az 1893. évi cigány-összeírás nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatait is. Az 1956. évi népszámlálás nemzetiségi-anyanyelvi adatai – a városokat kivéve – településenként ugyan nem ismeretesek, de, tekintettel a nagy számú új helységalakulásokra, az egyes helységek lélekszámát ez időpontban is feltüntettem. [Az 1910. évi népszámlálási kötet az önálló települések mellett a 100 léleknél népesebb puszták, telepek és egyéb külterületi lakott helyek – vagy esetenként ennél kisebb egységek – fontosabb demográfiai adatait is bemutatja. Ezekből az összeállításba illőket tájékoztatásul szintén megadtam (de, tekintve, hogy sok, időközben önállósult településrész adatai 1910-ből így sem ismeretesek, a mai közigazgatást követő községi összegzésben nem vettem számításba). Emellett – a népszámlálási kötet és más források alapján – egyéb, az 1880 óta mutatkozó feltűnő lélekszámváltozásokra magyarázattal szolgáló népességtörténeti adalékokat is szerepeltettem feldolgozásomban.]

Az így összeálló anyagot a terjedelmi kötöttségek miatt megycsoportonként látom célszerűnek megszerkeszteni. A kötet megynként, az adott közigazgatási szerkezetnek megfelelően előbb az etnikai (anyanyelvi-nemzetiségi), majd a felekezeti adatsorokat közli. Az etnikai adatokat tartalmazó első egység tartalmazza a települési struktúra változásaira vonatkozó megjegyzéseket, azok a felekezeti adatsoroknál már nem ismétlődnek meg. A települések neve románul és magyarul is, a mai, illetve az utolsó hivatalos vagy közhasználatú névalaknak megfelelően szerepel. Ez alapján a táblázatos fő részt betűrendes román-magyar, illetve magyar-román névmutató egészíti ki. A mutatók a helység közigazgatási hovatartozását (a helység fölé rendelt igazgatási egység nevét és a megye betűjelét) értelemszerűen a román név után közlik.

Az összeállítás haszna, újszerűsége

Ilyen lélegzetű, az összes hozzáférhető népszámlálás valamennyi jelzett ismérvének adatait a jelenkori Erdély területének egészén, vagy egyes részein a fenti részletezésben megjelenítő kiadvány ez idáig nem született. Olyan, a szűkebb nyilvánosság számára is hozzáférhetetlen, vagy kevésbé ismert információkat is magában foglal, mint az 1966., 1977. és 1992. évi népszámlálás adatsorai. Megjegyzendő, hogy az 1869. évi magyar népszámlálás – az anyanyelvi felvétel hiányában különös jelentőséggel bíró –

felekezeti adatai sem váltak közkinccsé, mivel csak kéziratos formában állnak rendelkezésre.⁴⁶ Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy az etnikus folyamatok vizsgálatában mennyire fontos az anyanyelvi, nemzetiségi és vallási adatsorok időbeni változásainak települések, települési csoportok szerinti áttekinthetősége és egyben láttatása. [Tulajdonképpen ennek biztosítása volt a fő céloim. Már kezdeti adatfeltárásaim során megtapasztaltam a területi idősorok inspiráló „beszédességét”. Mint egy helyütt fogalmaztam: „Az összegző számoszlopok mintegy eligazodni segítenek a megismerés keresztútjain: tüzetesebb vizsgálódást igénylő részletekre irányítják figyelmünket, erősítik vagy cáfolják előfeltevéseinket, eddig nem gondolt szempontok figyelembevételére, új hipotézisek megfogalmazására ösztönöznek. A statisztikai vizsgálódások útvesztőiből visszatérve pedig, felfedezéseinket másokkal megosztva a szemléletes argumentáció eszközei.”⁴⁷ Ezt az élményt kínáltam a leendő felhasználónak, megkímélve őt az ehhez vezető rögzös út – az időt rabló „adatbányászat” – fáradsalmaitól.]

A települési idősorok más történeti-statisztikai munkálatoknak is segédeszközként szolgálhatnak: mint például a Magyarország történeti helynévtára sorozat, melyben előbb-utóbb a mai határokon kívül eső vármegyék feldolgozása is sorra kerül.

A további pályázatokhoz évenként leadott kötettervek lényegében – az előzmények részletezése nélkül – az előbbieket ismétlik meg, kidomborítva az adott régió sajátosságait

A munka elkészítése – a nyomdai tördelőnek való leadás pillanatáig – minden mozzanatában rám maradt, gondjaimat és kétségeimet nem nagyon oszthattam meg senkivel. Különösen áll ez a formai megjelenítésre, amit végül magam alakítottam ki. A nyomtatást MicroISIS rendszerű adatbázisomból végeztem el. DOS-alapú szövegállományt kaptam eredményül, amit WinWord 6.0 programban szerkesztettem tovább. Előzőleg a községek, városok, megyei városok alá rendelt települések évenkénti adatait szintén DOS-os szerkesztő programban adtam össze – ezáltal a nyomtatott táblázatok épségét is ellenőrizni tudtam – és innen emeltem be a WinWord-os szövegállományba e közigazgatási egységek összegzett idősorait. Itt az adatoszlopokat szóközökkel választot-

⁴⁶ A kéziratról készült feldolgozás számítógépes állományát *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai* c. kiadvány (Budapest, 2005, TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár) összeállítója, Sebők László is hasznosította munkája során.

⁴⁷ Varga E. Árpád: *Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikája 1880–1992*. 20. p.

tam el egymástól, ezért meg kellett hagynom a számok fix szélességű (Courier) betűtípusát. A szöveges részeket a mutatósabb megjelenés érdekében proporcionális (Times) betűtípusba tettem át és így csinosítottam tovább. A kompromisszumos, szerényebb megjelenítés a későbbi munkálatok – szöveges és táblázatos részek mozgatása, javítások, új adatsorok, kiegészítések hozzátoldása – során a nyomtatott alapananyag állagának megóvása szempontjából hasznos döntésnek bizonyult.

Bárdi Nándor javaslatát megfogadva mindegyik kötethez bevezetőt írtam. Ez az adatforrások vázlatos leírása mellett kitér – számos táblázattal illusztrálva – a közigazgatási változások, a népmozgalom és az etnikai-felekezeti szerkezet alakulásának bemutatására, mind az adott régióban, mind pedig annak egyes megyéiben. A nemzetiségi változások ismertetéséhez felhasználtam Fényes Elek országleírásait – melyek településenkénti számait szintén beépítettem adatbázisomba –, illetve az 1850., 1857. és 1869. évi népszámlálások nemzetiségi és felekezeti adatközléseinek másodlagos feldolgozásával nyert információkat is. A bevezetőt terjedelmes melléklettel egészítettem ki: ebben összegyűjtöttem és tovább gyarapítottam azokat a táblázatos feldolgozásokat, amelyek közlésére mindaddig sehol nem nyílt alkalmam. E táblák megyénként bemutatják a természetes népmozgalom alakulását – városonként, városi települési csoport szerint is részletezve –, a vándormozgást (kivándorlást is), mindezt, ahol lehetséges, nemzetiségek és felekezetek szerint, továbbá az anyanyelv/nemzetiség és felekezet közötti kapcsolódásokat, az egyéb beszélt nyelvek ismeretét. A határ által érintett megyékben az 1919 előtti adatokat lehetőség szerint a jelenkori Erdélyre eső megyeterületre átszámítva is megadtam. Az első (és részben a második) kötet megjelenését követően a bevezető tanulmányokhoz készített feldolgozások köre bővült (különös tekintettel a táblamellékletre). Az utóbb beiktatott táblázatok első és (kisebb részt) második kötetből hiányzó megfelelőinek pótlását az ötödik kötet végén helyeztem el.

A kötetekhez Sebők László készített – az adatbázisomból exportált anyag felhasználásával – a közigazgatási beosztás változásait szemléltető térképeket. Ez már Bárdi Nándor szervezésében történt és ugyancsak ő gondoskodott a román olvasó számára írott rövid bevezető fordításáról is.

Az első kötet megszerkesztéséhez 1997 elején fogtam hozzá; a kész könyv a rákövetkező év nyarán jött ki a csíkszeredai nyomdából. Hasonló ütemezésben haladva 2002 tavaszára fejeződött be az öt kötetes adattár

közreadása.⁴⁸ Még ugyanaz év végén megjelent az összesített mutatót tartalmazó hatodik – sorszámozás nélküli – kötet is.⁴⁹ Ennek segítségével lehetővé vált az I–V. kötetben feldolgozott települések visszakeresése az eredeti forrásokban, akár adatellenőrzés, akár további adatok szemezgetése céljából. A formáját tekintve helységnévsztár jellegű munka a települések azonosításához és a forrásokban föllelésükhöz szükséges információkat tartalmazta: a település neveit, továbbá helyeit az eredeti publikációkban (vagyis az esetek többségében közigazgatási hovatartozását az illető népszámlálás időpontjában). E járulékos feldolgozásba egyéb – a települések anyanyelvi-nemzetiségi összetételére vonatkozó – információkat is beépítettem a rendszeres felvételek előtti időszakból: Fényes Elek és Ignaz Lenk országleírásaiból, illetve az 1863. és 1873. évi helységnévtárakból.

2002 márciusában a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, Mellár Tamás Fényes Elek emlékérem adományozásával ismerte el munkásságomat. Jelképesnek tekinthető, hogy a díj átadására az adattári rész záró kötetének megjelenésével egy időben került sor.

Az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* történetéről írva feltétlenül említést érdemel, hogy a párhuzamos kolozsvári vállalkozás, a *Studia Censualia Transilvanica* sorozat munkaközösségével első, puhatólózó jelentkezésemet követően – kezdeti eredményeiket méltató írásaimnak,⁵⁰ illetve

⁴⁸ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Csíkszereda, 1998–2002, Pro-Print. (Múltunk könyvek)

I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. 1998. 597 p., [8] t., 4 t.fol.

II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között. 1999. 878 p., [7] t., 5 t.fol.

III. Arad, Krassó–Szörény és Temes megye. Népszámlálási adatok 1869–1992 között. 2000. 654 p., [7] t., 4 t.fol.

IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. 2001. 781 p., [8] t., 4 t.fol.

V. Brassó, Hunyad és Szeben megye. – A Kárpátokon túli megyékhez került települések. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. 2002. 661 p., [8] t., 4 t.fol.

⁴⁹ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, 1850–1992. Helységnévtár. Összesített mutató az I–V. kötetekhez*. Csíkszereda, 2002, Pro-Print. 556 p. (Múltunk könyvek)

⁵⁰ Varga E. Árpád: Erdélyi népszámlálási idősorok román nyelven. *Statisztikai Szemle*. LXXV, 1997. 4/5. sz. 422–427. p., ua. Erdélyi népszámlálás 1850 címmel. *Korunk*. 3. f. VIII, 1997. 11. sz. 114–120. p., Varga E. Árpád: Az 1857. évi erdélyi népszámlálás román nyelven. *Statisztikai Szemle*. LXXVI, 1998. 10. sz. 850–861. p., ua. *Erdélyi Múzeum*. LX, 1998. 3/4. füz. 74–84. p. A *Studia Censualia Transilvanica* c. sorozat első három kötetének ismertetése.

a sorozat jobbítását célzó személyes észrevételeimnek is köszönhetően – szívélyes kapcsolatunk alakult ki. Az 1910. évi magyar népszámlálást feldolgozó – az osztrák–magyar népszámlálási korszakot lezáró – kötetükhöz engem kértek fel egy összegző áttekintés megírására az 1850–1910. évi censzusokról. Amit készítettem, az természetesen nem önálló feldolgozás volt, hanem a téma magyar nyelvű szakirodalmának kivonatos ismertetése a román olvasó számára.⁵¹ A népszámlálások nemzetiségi vonatkozásairól írott passzusok viselik inkább a kezem nyomát. Ezeket a bekezdéseket ők is fontosnak tartották, s az elkerülhetetlen szerkesztői beavatkozások, húzások mellett szinte aggályosan ügyeltek rá, hogy a román fordításban e „kényesebb” részek mind sértetlenül benne maradjanak.

Munkahelyem, a Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára honlapján külön oldalt nyitottam *Tanulmányok Erdély népesedéstörténetéből* címmel,⁵² hogy írásaim elektronikus formában is olvashatók és letölthetők legyenek. Erről kiadómmal, Püski Sándorral előzetesen egyeztettem. A gyűjteményes kötet után lassacskán nyomtatásban megjelent egyéb tanulmányaimat, cikkeimet, az ismertetéseket, emellett barátom, Tánczos Vilmos csángó–tárgyú statisztikai írásait és mesterem, Nyárády R. Károly rám bízott életművét is elhelyeztem. Idővel egykori gépiratos munkáim és a térképek is sorra kerültek, sőt volt olyan kézíratos háttérszámítás – *A magyarság lélekszáma a jelenkori Erdély területén* című *Európai Idő*-beli cikkhez – és táblaanyag – *Az 1930. évi román népszámlálás főbb nemzetiségi adatai, az 1956. évi népszámlálási kötetben közölt közigazgatási beosztás szerint* –, amit kifejezetten a világhálós megjelenéshez rekonstruáltam, illetve készítettem el.

Az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* elektronikus változatának létrehozására sokáig nem gondoltam, mert emlékeimben úgy élt, hogy a kiadó – majd valamikor – CD-lemezen közreadja. Összes munkám közül azonban ezt tartottam leginkább közhasznúnak, ezért idővel foglalkoztatni kezdett, hogy ha már a többi írásom fent van a hálón, akkor ezeknek a statisztikáknak is köztük – mégpedig az élükön – lenne a helyük. 2003 nyarán vállaltóra fogtam Burus Endrét az ügyben, és kiderült, hogy szó sincs semmiféle CD-kiadásról, már csak azért sem,

⁵¹ Varga E. Árpád: Recensăminte ale populației pe teritoriul Transilvaniei, în perioada 1850–1910. *Recensământul din 1910 Transilvania*. Traian Rotariu coordonator, Maria Semeniuc, Mezei Elemér. București, 1999, Editura Staff. 693–712. p. (Studia censualia Transsilvanica) A magyar nyelvű eredetit Mezei Elemér fordította románra.

⁵² <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/nepes.htm>

mert valamilyen végzetes géphiba folytán a betördelt számítógépes állomány java része odaveszett. Úgy hogy szabad kezet kaptam tőle a saját munkám feletti rendelkezésre.

Ezzel meg is gyűlt a bajom, mert a kefelevonatokon végzett korrekciókat bizony nem mindig vezettem vissza saját állományaimra. Gondoltam, minek ezzel veszködni, hiszen úgylis megkapom a kiadótól archiválásra a kész anyagot. (Persze sosem kértem el, mert profi tördelő-programmal dolgoztak, amit nem tudtam volna használni. Ebből is látszik, hogy nem gondoltam végig a dolgot, akkor még nem voltak ilyen irányú terveim.) Ezért elég sokat kellett szöszmötölnöm szövegállományaimon, a nyomtatott kötetekkel összevetve, és nem vagyok biztos benne, hogy minden javítást sikerült végrehajtanom. Egységesítettem a bevezetőket és azok táblamellékleteit is: a pótlólag szerkesztett táblázatokat a megfelelő kötetekben helyeztem el.

A kötetek anyagát tömörített WinWord 6.0-ás szövegállományként és PDF-formában 2004 elején bocsátottam a világháló használóinak rendelkezésére.⁵³ Ez utóbbi formátumhoz, szabad felhasználású programot alkalmazván, elég körülményesen jutottam. A szövegeket Open Office szövegszerkesztőben újra kellett tördelnem, és onnan nyertem – exportálás útján – a PDF-állományokat. (Újabbán – az Open Office kiiktatása céljából – a PrimoPDF programot használok, annak minden hátrányával egyetemben, különösen, ami az ékezetes betűk konverzióját illeti.)

Az elektronikus formában történt közzététel azért is fontos volt számomra, mert így a nyilvánosság számára folyamatosan javíthatni tudtam az anyagot. Hiszen nem egyszer s mindenkorra lezárt, és bizony hibáktól sem mentes munkáról van szó. Már a nyomtatott változatban, az ötödik kötet végén helyesbítettem a menet közben felfedezett számszaki hibákat, és az idők során néhány újabb is akadt. Egy részükre a *Studia Censualia Transsilvanica* sorozat köteteivel történt összehasonlítás, illetve a sorozat egyik szerkesztőjével, Mezei Elemérral folytatott konzultációk során derült fény. A hibavétés lehetősége az adatbázis jellegéből (nem táblázat-, hanem szöveges adatkezelésben dolgoztam), illetve a feldolgozás módjából adódott. Mivel az adatokat nem teljes körűen írtam ki a forrásokból, a sorokban nem végezhettem ellenőrző számításokat (a kiválogatott rovatok összege értelemszerűen nem egyezett a település lélekszámával), csak az oszlopokban (egy-egy

⁵³ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/vallas.htm>

rovat számai az illető közigazgatási egység településeinek együttesében a forrásban szereplő – megyei, járási stb. – végösszeget adták ki). A magyar népszámlálási közleményekből eredetileg csak a mai Erdély területére eső településeket vettem fel adatbázisomba, de később (a kötetek kiadása ekkor már megkezdődött) kiterjesztettem feldolgozást a határ által érintett megyék teljes területére, éppen a maradéktalan ellenőrzés lehetőségének megteremtése érdekében ezekben a törvényhatóságokban is. Egyszerűen folyamatosan csiszoltam az egyszer már – nyomtatásban – lezárt művet. A kötetek tulajdonosainak szánt, karbantartott hibajegyzéket *Hibajavítás az Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I–V. kötetének nyomtatott változatához* címmel az elektronikus változatot tartalmazó oldalon helyeztem el.

Bárdi Nándor elkérte a teljes anyagot a *Transindex* nevű, kolozsvári internetes portál számára. Munkatársai adatbázisszerűen kialakítva – a nyomdai előkészítő munkához fogható hatalmas idő- és energiaráfordítással – a nyomtatott változattal megegyező állapotában HTML-formában újraszerkesztették, és az *Erdélyi Adatbank* keretében feltették a világhálóra az adattári részt, a helységnévtárral együtt.⁵⁴ (Ez ma már, a saját adatbázisomban időközben eszközölt, a transindexes állományba át nem vezethető változtatások – javítások, bővítések, kiegészítések – következtében lényegében archív anyag.)

A 2002. márciusi romániai népszámlálás etnikai és felekezeti adataival kezdetben nem foglalkoztam. Noha a helyi feldolgozások közül Szeben és Maros megye településenkénti anyaga már idejekorán elkerült hozzám, és később – az összes erdélyi megyéről – a központi helységsorokhoz is hozzájutottam valahogy, ezeket inkább csak „megszokásból” gyűjtöttem be.

Többen buzdítottak, hogy ki kellene egészíteni az új adatokkal kötetemet, de tisztában voltam vele, hogy a bővítés a magam alakította keretek között milyen sok munkával jár (az adatbázisba viteltől a szövegállomány megszerkesztéséig, majd a 2002-es soroknak az eredeti dokumentumba történő beemeléséig, nem beszélve egyéb járulékos munkálatokról és más, előre nem látható bonyodalmakról), úgy, hogy elhárítottam felvetésüket. Adatbázisomat azért a megszokott módon apránként feltöltöttem. Ezzel tulajdonképpen meg is vettem az alapját a további, szerkesztő munkálatoknak. Megint az történt, hogy lassan

⁵⁴ <http://varga.adatbank.transindex.ro>

megtalált a feladat, miután lépésről-lépésre magam is bontogattam a hozzá vezető utat torlaszoló akadályokat.

Ilyenformán mégiscsak megért bennem a gondolat. 2006 novemberében hozzákezdtem az aktualizáláshoz. Ezt saját kedvemre tettem, némi becsvágygal fűszerezve, és persze azért is, mert úgy véltem, ezzel tartozom adattáram használóinak. Külön ösztönzést jelentett számomra, hogy ennek a népszámlálási „közleménynek” is volt egy szépséghibája. A bukaresti statisztikai hivatal által kibocsátott helységkénti adatsorok ugyanis – adatvédelmi rendelkezésekre hivatkozva – nem részletezik az egyes nemzetiségekhez, illetve felekezetekhez tartozó személyek számát, ha az öt vagy annál kevesebb. (A hiányzó szám ilyenkor az egyéb nemzetiségek, vagy felekezetek rovatában szereplő – gyűjtő – értéket növeli.) Korábban, az adatbevitel során, ezeket az értékeket a községi összegzések és a települési részletezések egybevetésével megpróbáltam kikövetkeztetni, ami a nemzetiségi adatoknál úgy ahogy, a felekezetiéknél már kevésbé sikerült. (Természetesen nem zárható ki részemről a tévesztés, elírás lehetősége sem.) Mindenesetre minden egyes rekonstruált adat révén többlet információval szolgálhattam az eredeti közléshez képest.

Ha már nekifogtam, egy füst alatt megszerkesztettem a települések anyanyelvi/nemzetiségi megoszlásának százalékos megoszlását kimutató adatsorokat is. Ezeket az értékeket már a nyomtatott kiadás során is könnyen generálhattam volna adatbázisomból, de a többlet terjedelmet a papír nem viselte volna el. Az elektronikus forma viszont nem ismer terjedelmi korlátokat...

A bővített elektronikus változatban egyéb frissítéseket is eszközöltem. Így a kötetek szerkezetét a 2002. évi népszámlálás időpontjában érvényes közigazgatási beosztáshoz igazítottam. A helynévanyagban is jelentékeny változtatásokat hajtottam végre Szabó M. Attila 2003-ban megjelent *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára* alapján, érvényesítve az ott található javításokat, újabb névazonosításokat. Ennek következtében nemcsak egyes helységek vagy helységrészek magyar megnevezése, hanem a korábitól eltérő azonosítás esetén ez utóbbiak 1910. évi adatainak rögzítése is változott a nyomtatott kiadáshoz képest. Természetesen az összesített helynévmutatóban is végigvettem a változásokat.

A megújított állományt 2007. április végén helyeztem el a világhálón *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002*

között címmel,⁵⁵ a csíkszeredai Pro-Print Kiadó által 1998–2002 között közreadott hat kötetes mű adattári részének frissített és javított, elektronikus változataként. A birtokomba került elektronikus alapú forrásokat is az érdeklődők rendelkezésére bocsátottam. Az 1992-vel lezárt nyomtatott kiadás adattári részének elektronikus változatát archiválás céljából eredeti helyén fent hagytam a hálón, és ugyanitt megtalálhatók változatlan érvényességgel a bevezetők és táblamelléletek.

Idővel a helységenkénti anyanyelvi adatok is „megkerültek”. Igaz, még cifrább formában, mint korábban az etnikaiak-felekezetiek. A hivatal ez alkalommal a négy főt meg nem haladó entitások rubrikáját hagyta üresen, ideértve, ha senkit sem találtak az illető nyelven beszélők közül az adott településen. Minden ilyen esetben az „egyéb összesen” gyűjtő rovatot is „kicsillagozták” az illetékesek. Ennél fogva a hiányzó adatok rekonstrukciója a korábbiánál is kevesebb – és kétségesebb – eredménnyel kecsegtetett. Mindenesetre megpróbálkoztam vele. Az ily módon csiszolgotott anyag aktualizálására – a világhálón elhelyezett adattárnak a 2002. évi anyanyelvi adatokkal bővített változattal történt cseréjére – 2008 novemberében került sor.

Ezzel egy időben felvetődött, hogy a munkahelyemen használt MicroISIS nevű adatbázis-kezelő program Windows alapú változatát a világhálóra kellene adaptálni. Ennek kapcsán szóba került, hogy az esetleges fejlesztés hozadékaként az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* adatbázisának internetes hozzáférését is biztosítani lehetne a nagyközönség számára. Ennek persze meg kell teremteni a szubjektív feltételeit, vagyis az addig csupán saját használatú, munkanyag-állagú adatbázist a kívülálló számára is elfogadható formába kell önteni. Például az ékezetes betűk egységesítésével, és egyéb, az adatbázis-kezelő rendszer sajátosságaiból adódó – elsősorban az állományban való kereséssel, illetve a találatok megjelenítésével összefüggő – technikai jellegű aprómunkákkal, melyek részletezésére e helyütt főléssleges lenne kitérnem. A munkahelyi fejlesztés ügye pár hónap múltán lekerült a napirendről, a „háziagos fejlesztés” azonban – mely „szépészeti” munkálatokat egyébként már évekkal ezelőtt el kellett volna végezni, de az anyag magáncélú használatához erre nem volt szükség – időközben megtörtént. Tehát a nyilvános – még ha nem is online – hozzáférés útjából a tulajdonképpeni akadály

⁵⁵ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>

elhárult, az adatbázis a külső használó számára rendezett állapotba került. Így kaphatott helyet a világhálón 2009 áprilisában az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* nyomtatott köteteinek és elektronikus változatának alapjául szolgáló, MicroISIS programban épített adatbázis Windows alapú (WinISIS), szabadon letölthető változata.⁵⁶ Közreadásával az adattár használóinak munkáját kívántam megkönnyíteni, elsősorban a hatalmas anyagban történő gyors és sok szempontú keresés lehetőségét kínálva. De a közkinccsé tétel az eseti informálódás mellett – legalábbis a számítástechnikában jártasabbaknak – az alkotó felhasználásra is módot ad.

Az ilyen formában közzétett válogatás csak egy része a teljes anyagnak. Főként általam már publikált adatokat tartalmaz, bár azokból sem mindegyiket. Így például nem kerültek bele a 2002. évi népszámlálás részletező adatai, miután nehezen tudtam volna elkülöníteni a hivatalosan „szentesített” – a négy, illetve öt főt meghaladó entitásokról közzétett – eredményektől az általam kikövetkeztetett számokat. Elhagytam más származtatott adatokat is: így az 1880. évi népszámlálásról a beszélni nem tudók szétosztásával nyert anyanyelvi sorokat, illetőleg az 1869. évi felekezeti adatok alapján becsült nyelvi megoszlást. Vagyis kimaradtak mindazon információk, amelyek nem „hivatalosan hitelesek”.

Benne hagytam viszont néhány olyan feldolgozást, amelyek eredményeivel más módon nem találkozhat a felhasználó. (Ezek közül legnagyobb lélegzetű Lipszky helynévtári anyaga. Ezt – több mint két évtized múltán – a II. józsefi népszámlálás forrásfeltárása kapcsán, a korabeli erdélyi helységállomány felméréséhez vettem újra munkába. Ha már így alakult, egyúttal a Mappa generalis térképes része alapján a települések közigazgatási hovatartozását is rögzítettem, mivel az hiányzik a frissebb, egyébként igen alapos helynévtárszerű feldolgozásokból.)

Magában foglalja az adatbázis a határ által érintett megyék teljes területén – 1910-zel bezárólag – feldolgozott (tehát a mai Magyarország, Ukrajna és Szerbia területére eső) adatokat is.

Változás még az adattári részhez képest – ahol az adatok csoportosításának alapját a legutolsó népszámlálási közleményben rögzített adminisztratív beosztás képezi –, hogy frissítettem az erdély-

⁵⁶ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/transdb.htm>

lyi helységek mai közigazgatási hovatartozására vonatkozó információkat. Így azok az adatbázisban a Románia közigazgatási-területi egységeiről közzétett hivatalos jegyzék (az ún. SIRUTA) alapján az éppen aktuális – jelenleg a 2008. december 31-i – helyzetet tükrözik.

*

Ennyit az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* előzményeiről, létrejöttéről és eddigi utóéletéről. Munkám egy a párhuzamos feldolgozások körül, természetzerű korlátaival és helyenkénti többleteivel. Majd egyszer – talán nem is olyan távoli időben – bizonyára megvalósul az Erdélyre vonatkozó átfogó történeti statisztikai kútforrás teljes körű elektronikus reprodukálása és integrálása is. (Erre a másfél évtizede csendben és kitartóan építkező *Studia Censualia Transilvanica* sorozat kiteljesedésével és számítógépen rögzített anyagának összekapcsolásával mutatkozik a legnagyobb esély.)⁵⁷

E visszanézó áttekintésre a magyar nyelvű Wikipédia „romániai település sablon” vitájában az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikáját* ért néhány méltatlan megjegyzés indított.⁵⁸ Írásommal a Web2.0 előtti

⁵⁷ Ezt a sorozat 1996–2003 között megjelent köteteiről frott ismertetőmben fejtettem ki. Varga E. Árpád: Erdélyi népszámlálási idősorok román nyelven. *Statisztikai Szemle*. LXXXII, 2004. 2. sz. 214–217. p.

⁵⁸ Részlet a sablon-vitából [az aláhúzott kiemelések tőlem – V. E. Á.]: „Hát épp Sülelmed is rövidke volt. Amiket én hozzáadtam eddig, azok mind benne vannak az 1913-as helyesnévtárban is. Amik nem voltak egykor külön falvak (községek), ott igazad lehet, bár egy kicsit még fontolgatnám, tehetünk-e és hogyan különbséget. Én a közigazgatási beosztást az idei SIRUTA adatbázisból veszem. Ezt most már minden év július 1. napjára közzéteszik, lényegében a Magyar Köztársaság Helynévkönyvének felel meg. Viszont valamilyen fura okból az 1992-es népességszámot tartalmazza csak.

Varga E. Á. jó nacionalista módjára gondosan kiirtotta a táblázataiból a Regátot, és mégcsak meg sem adta a táblázatok forrását.:(

– Peyerk vita 2008. január 3. 00:28 (CET)

Nem tudom. Én ezeket a Varga E. Árpádból veszem, de Sülelmed nála is nyolc alkotó településből áll. Akkor nem figyeltem. Viszont ő megadja a forrásait, legalábbis itt van előttem az első kötet bevezetőjének a végén a forrásjegyzék. Azt a tréfát különben nem tudtam értékelni, hogy miután komoly összegekért megvásároltam a sorozatának az öt kötetét, egyszerre föltűnt az interneten az egész, kibővíve a 2002-es adatokkal – Auguste 2008. január 3. 00:42 (CET)

(és alatti... vagy talán inkább feletti) világról kívántam hírt adni, annak, akit ez még érdekel.

Találtam egy Coduri Siruta nevű excel-táblázatot és ebben az a különbség Tóhát és az összes többi között, hogy ,urban', míg az összes többi ,rural' (városi típusú?). – Auguste 2008. január 3. 00:54 (CET)

A SIRUTA jobb innen: INSEE, a jobb oldalon találok egy rövid felsorolás részeként. Most épp úgy látom szerveznavalyás az a rész, de ha megtalálok, olvassd el a módszertani bevezetőt, az részletesen elmeséli az egészet. [...]

A VEÁ-kötetekből én csak az első kettőt vettem meg, az ül itt a polcon. Olcsóbb volt, viszont még haszontalanabb :)) De mindenképp jellemző és ostoba eljárás, hogy kiválogatta Erdélyt, ráadásul rosszul, mert a regáti megyékhez csatolt részek meg kimaradtak, így pl. Orsova is :(

Viszont az Interneten közzétett táblázatai jól láthatóan az INSEE-től származnak, tehát vagy továbbterjeszt valamit, amit tőlük vett, vagy én vagyok annyira béna, hogy nem találok a szabad hozzáférésű elérhetőségét. Ez utóbbi nem valószínű, mert ha elárulom, hogy pl. az albán nyelvű statisztikaiadat-vadászatom is sikeres volt, akkor elhíheted, hogy a román meg se kottyanna.

– Peyerk vita 2008. január 3., 01:53 (CET)

Ha az INS oldalán van, akkor az tényleg nem működik – mert amikor rányomok arra, hogy ,descărcare' a zip-fájlt, akkor a böngésző kiírja, hogy, an error has occurred'.

A Varga E. meg nemcsak kihagyja a Kárpáton túli részeket, de az összes demográfiai adat közül csak a nemzetiségi és a felekezeti megoszlásra kíváncsi, viszont ez nem véletlen, hiszen ez van a címében is. A Mehedintji, Neamț, Bákó megyékhez átcsatolt települések adatait az 5. kötet függelékében közli. Bár az egyes népszámlálások különbségei miatt néha nehéz összehasonlítani a részleteket, jó hogy van egy ilyen községsoros adatforrás a nemzetiségi és a vallási változásokra. (1990 körül már kiadott a KSH egyet, amely a Monarchia idején készült népszámlálások nemzetiségi adatait tartalmazta községsorosan.) A nekem fontos nyelvismereti adatokat viszont csak megyei szinten adja, ezért (is) van meg nekem fénymásolatban az 1900-as népszámlálás vonatkozó kötete. – Auguste 2008. január 3. 20:21 (CET)"

Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Sablonvita:Rom%C3%A1n_telep%C3%BCl%C3%A9s_infobox/Arch%C3%ADv01 (2009. március 16.)